

SIMBOLOGIA POLÍTICA CATALANA A L'INICI DELS TEMPS MODERNS

DISCURS LLEGIT EL DIA 10 DE DESEMBRE DE 1987
EN L'ACTE DE RECEPCIÓ PÚBLICA DE

EULÀLIA DURAN

A LA

REIAL ACADÈMIA DE BONES LLETRES
DE BARCELONA

I CONTESTACIÓ DE L'ACADÈMIC NUMERARI

JOAN AINAUD I DE LASARTE

BARCELONA
1987

SIMBOLOGIA POLÍTICA CATALANA A L'INICI DELS TEMPS MODERNS

DISCURS LLEGIT EL DIA 10 DE DESEMBRE DE 1987
EN L'ACTE DE RECEPCIÓ PÚBLICA DE

EULÀLIA DURAN

A LA

REIAL ACADÈMIA DE BONES LLETRES
DE BARCELONA

I CONTESTACIÓ DE L'ACADÈMIC NUMERARI

JOAN AINAUD I DE LASARTE

BARCELONA
1987

Dipòsit legal: B. 45.045 - 1987

Tallers Gràfics Hurope, S. A., Recaredo, 2 - 08005 Barcelona

Voldria manifestar, en primer lloc, el meu agraïment a aquesta docta Corporació per la invitació que m'ha fet de col·laborar en les seves tasques acadèmiques. Confesso que em sento confusa per aquest gran honor, como ho ha d'estar, per força, un deixeble davant els seus mestres. Procuraré, dintre dels meus límits, no decebre aquesta confiança que han dipositat en mi.

És motiu d'especial alegria que se m'hagi cridat a ocupar, en aquesta Acadèmia, precisament el lloc que deixà vacant el meu pare, Agustí Duran i Sanpere, en morir el 1975. No és fàcil per a mi complir amb el costum d'elogiar el meu predecessor en aquest lloc. Com intentar una anàlisi objectiva de la tasca duta a terme pel meu pare? Com deslligar-la del sentiment filial i del deute envers el mestre que m'introduí pacientment *pels camins de la història*? No crec que sigui la persona adequada per fer, ara i ací, una valoració de cada un dels aspectes de la seva activitat. Persones més competents que no pas jo, moltes d'elles membres d'aquesta Acadèmia i col·laboradors directes d'ell ho han fet en diverses ocasions, de manera especial arran dels seus 80 anys, amb motiu de la seva mort i, enguany, per commemorar el centenari del seu naixement. Aquesta valoració pertany als especialistes en els diversos camps en què treballà: en el de la investigació històrica de les manifestacions culturals (art, literatura), de l'arqueologia, de les institucions, de la vida material i quotidiana —és a dir, dels diversos aspectes que conformen el que Pierre Vilar ha denominat «història total»—, i en el camp de la seva activitat de salvaguarda del patrimoni cultural per mitjà dels arxius i dels museus. Tanmateix sí que m'agradaria dir algunes paraules, precisament per la meua condició de filla, sobre la idea que, *tot tornant-hi a pensar*, m'he format de la seva polifacètica actuació.

L'obra escrita del meu pare, del Sr. Duran com li deien, sorprèn per l'heterogeneïtat de la seva temàtica i per la vastitud cronològica. Respon, tanmateix, a uns centres d'atenció geogràfica (Cervera, Bar-

celona) o temàtica (arqueologia, art gòtic, art popular). És evident que la seva professió d'arxiver, a Cervera i a Barcelona, li facilità l'accés a documents heterogenis que li atreïen l'atenció i que donava a conèixer després en forma d'articles. Però jo diria que per damunt d'aquest aspecte que podria respondre al d'un pacient erudit, en predominava un altre en sentit contrari. El meu pare no era home de despatx o de taula d'estudi, encara que hi passés moltes hores. Jo el recordo més aviat com una persona a qui li agradava caminar pels camins i pobles de la Segarra o pels carrers de Barcelona i observar detingudament i *sistemàticament* tot allò que aquest món extern als arxius li ensenyava sobre el present i sobre el passat. És a dir, que la seva font d'informació primordial la cercava en aquests documents vivents que són els vestigis arqueològics antics i no tan antics, els diversos oficis, les eines de treball, les cerimònies religioses, els costums populars. *Posteriorment* cercava als arxius la resposta als interrogants que aquesta observació sistemàtica li plantejava. És aquesta interrelació entre el món real vivent i el món documental allò que podria explicar la seva habilitat per fer reviure aspectes del nostre passat. També diria que el fet de concentrar primordialment aquesta investigació a dues ciutats i a les seves corresponents rodalies —com ell les anomenava— es degué no a un localisme explicable perquè eren les seves, la de naixença i la d'adopció, sinó també per una raó ben senzilla: no disposava de vehicle propi, el seu radi d'acció arribava bàsicament fins allà on podia arribar caminant. D'altra banda, una ciutat de l'envergadura de la de Barcelona era prou per absorbir l'atenció de tota una vida. En definitiva, crec que és en aquesta constant interacció entre el present i el passat on cal cercar una sistematització de la seva obra de recerca, però no al revés: influït potser per la seva formació de jurista, intentava resoldre els enigmes —o els casos— que se li plantejaven més o menys fortuïtament per mitjà d'incursions en el passat. No es plantejà com a objectiu endinsar-se en una època per comprendre'n els mecanismes interns i les seves contradiccions. Fins i tot en casos d'estudis més sistemàtics, com els de la Barcelona romana, tenen, en part, el seu origen al carrer, en la possibilitat ocasional de poder excavar.

Això em porta a un segon aspecte que em sembla essencial. Els vestigis del passat que ell observava i estudiava en el present es trobaven sovint en perill de desaparició: documents valuosos corrien el risc de servir per encendre el foc o per fer paper; arxius sencers com els municipals, podien, en un moment donat, estar a mercè dels avatars polítics si eren custodiats en els propis ajuntaments; obres urbanísti-

ques en curs podien fer desaparèixer per sempre vestigis antics de la ciutat; la mecanització arraconava les velles eines de treball i les tradicionals tècniques artesanals. Per fi, la gran destructora, la guerra, seguida per una post-guerra hostil a tot el que fos el passat català...

Al llarg de tota la seva vida, el Sr. Duran donà sempre prioritat absoluta a la salvaguarda del patrimoni històric català. El càrrec que l'Ajuntament de Cervera li donà el 1915 de conservador del patrimoni històric i artístic de la ciutat, orientaria tota la seva activitat futura. En aquesta línia cal situar la institucionalització dels arxius municipals de Cervera i de Barcelona que serviren de nucli entorn dels quals s'anaren afegint altres fons documentals (notarials, gremials, etc.), bibliogràfics i gràfics procedents de donacions privades. Però també els objectes artístics o de valor històric requeriren la seva atenció, atenció que donaria lloc als museus municipals de Cervera i de Barcelona així com també al Museu d'Arts, Indústries i Tradicions Populars al Poble Espanyol de Barcelona o al Museu del Blat i de la Pagesia de Cervera. Gosaria dir, a més, que aquest afany de conservació de tot aquest patrimoni fou dut a terme, no amb una concepció ancorada en el passat sinó amb una visió de futur. És a dir, que es preocupà per salvar, per exemple, la premsa, la propaganda política, els pamflets, els fulls volants, els goigs, les auques, els romanços, sovint menystinguts aleshores pels historiadors però que cada dia són més objecte d'atenció. No és aliena tampoc a aquesta preocupació la seva vinculació a l'Institut Amatller i el seu fons fotogràfic del patrimoni artístic especialment català. I sobretot cal destacar, en aquesta línia, la seva ingent i arriscada actuació, durant la guerra, al front del Servei de Protecció dels Arxius creat aleshores per la Generalitat de Catalunya que li donà l'oportunitat d'una acció global, més enllà de les més reduïdes esferes municipals.

Voldria destacar encara un tercer aspecte, el de *divulgador* del passat històric català. En la post-guerra, l'actitud adversa de les autoritats envers aquest passat, que intentà silenciar sistemàticament, podia portar a un oblit o a un desinterès. Aquest perill indugué el meu pare a una gairebé frenètica activitat de conscienciació col·lectiva pel passat per mitjà d'una sistemàtica tasca de divulgació històrica, ja que, de fet, la responsabilitat de conservar-lo requeia ara exclusivament en la iniciativa particular. Utilitzà tots els mitjans al seu abast: la premsa, la ràdio, les visites comentades, la publicació de guies turístiques... amb les limitacions que les circumstàncies li imposaven: la utilització de l'idioma castellà, la promoció del «barcelonisme» com a substitutiu del «catalanisme». Perquè en aquesta tasca l'àmbit fou el

català en general i una prova en seria la creació de les Assemblees Comarcals d'Estudiosos o la seva participació en museus locals com el d'Arenys de Mar o de Montblanc. Tampoc no evità, quan el cas ho requeria, d'utilitzar les seves dots diplomàtiques prop de les autoritats per aconseguir ajudes que sobrepassaven les possibilitats privades per a la conservació de monuments de gran envergadura. Seria el cas de la Universitat de Cervera. Vist en el seu conjunt, tota aquesta tasca ingent no hauria estat possible sense un grau elevat d'*apassionament*, d'entusiasme que sabia comunicar i que li serví per obtenir, en circumstàncies difícils, objectius que podien semblar inabastables.

Diria, per acabar, que el meu pare fou conseqüent amb els temps que li tocà viure. No veig en ell l'historiador que, prescindint del present, s'endinsa en el passat, sinó més aviat la persona que dedicà la seva vida, i l'arriscà més d'un cop, per fer possible que futurs historiadors tinguessin els elements necessaris per a dur a terme aquestes investigacions. Fou una opció generosa que crec que tots li hem d'agrair. Per la meua banda, desitjo que el discurs que ara llegiré sigui considerat com la meua participació als actes commemoratius del centenari del seu naixement.

Fa temps que sento una certa fascinació per la figura de l'Encobert de Xàtiva, aquest estrany personatge que aparegué en escena el 1521, en la darrera etapa de les Germanies valencianes. Ja vaig dedicar un estudi a la seva doctrina mil·lenarista i a la seva actuació político-social revolucionària. Però quedaven molts interrogants per contestar per tal de poder inserir aquest breu episodi en un context més general: es tractava d'un fet aïllat o hi havia hagut altres Encoberts amb anterioritat?, quin era l'origen d'aquest nom?, havia anat sempre lligat a una actitud subversiva? Els valuosos estudis del professor francès Alain Milhou¹ m'instigaren a aprofundir en el tema, i dos textos del darrer terç del segle xv poc o gens coneguts m'han servit de guia en aquest intrincat món de la simbologia medieval.

El primer d'aquests textos és el titulat *De la venguda de l'Anticrist*, que fou editat dues vegades, una al final del segle xv i l'altra el

1. Alain MILHOU, *Colón y su mentalidad mesiánica en el ambiente franciscanista español*, Valladolid, 1983. *La chauve-souris, le Nouveau David et le roi caché (trois images de l'empereur des derniers temps dans le monde ibérique: XIIIe-XVIIe s.)*, dins «Melanges de la Casa de Velázquez», XVIII (1982), pp. 61-78. Aquest article ha estat publicat en versió catalana a «L'Espill» núm. 19, València, 1983, pp. 27-40.

1520 a València. El seu autor és un enigmàtic frare anomenat Joan Alemany.² Tot i el títol, aquest llibre tracta principalment de l'Encobert com a monarca escatològic i per això seria conegut entre els agermanats com el «llibre de l'Encobert». Milhou n'ha estudiat alguns aspectes. El segon text és un manuscrit inèdit d'un cronista de Joan II de Catalunya-Aragó anomenat Alfons de Jaén i porta el títol d'*Espejo del mundo*.³ Es tracta d'un ambiciós tractat polític-profètic, malauradament incomplet, que pretén demostrar que totes les profecies sobre l'Encobert i, en general, sobre el monarca universal dels Darrers Temps confluen en la persona de Ferran II de Catalunya-Aragó. Els dos textos esmentats tenen en comú que són bàsicament una glossa de la famosa profecia mil·lenarista d'Arnau de Vilanova *Vae mundo in centum annis* que vinculava el monarca universal a la casa d'Aragó.

Tenia així el triangle diacrònic ja dibuixat: la profecia arnaldiana en un vèrtex i els dos tractats als altres dos vèrtexs. Però això em plantejava, en primer lloc, una qüestió de vocabulari: Arnau de Vilanova no aplicà al monarca universal el nom d'Encobert, sinó el de *vesperilio* o rat-penat, que entrava a formar part, així, de la simbologia mil·lenarista.

El rat-penat em portava, a més, a una altra consideració. Aquest mamífer tenia també un significat emblemàtic vinculat als reis de la corona catalano-aragonesa. I en aquest camp estava estretament lligat, com veurem, a un altre animal, aquesta vegada un rèptil, ja més exòtic: el drac alat, que fou utilitzat com a cimera reial des de mitjan segle XIV. De fet, el lligam era tan estret que arribaria a crear-se una confusió entre les dues denominacions i entre les dues imatges. Intervingué en aquesta confusió la simbologia mil·lenarista?

El present discurs està dividit en dues parts. La primera s'inicia amb una breu crònica política de l'emblema drac-alat/rat-penat que serveix en certa manera de pòrtic o d'iniciació al tema principal: les connotacions pròpiament mil·lenaristes de les dues denominacions hispàniques del monarca universal dels Darrers Temps: Rat-penat i

2. He consultat un exemplar de l'edició de 1520 que es conserva al Museu Plantin d'Anvers i que ha estat descrit per F. J. NORTON, *A Descriptive Catalogue of Printing in Spain and Portugal 1501-1520*, Cambridge, 1978, núm. 1.215: ALAMANY, Joan, *Obra de la venguda de Antichrist. Ab una reprobació de la secta Mahometica*, Ed. Joan Carbonell i traduït per ell, 4rt 18, folis s.n.

3. ALFONS DE JAÉN, *Espejo del mundo*, manuscrit núm. 273 de la Biblioteca de Catalunya, 88 folis numerats modernament. Tinc en preparació l'edició d'aquest manuscrit.

Encobert. Plantejo per tant una qüestió de semàntica i estudio el pas de l'animal emblemàtic a la figura carismàtica.

La segona part està dedicada a aquesta figura carismàtica de l'Encobert tal com era definit al darrer terç del segle xv; a la seva imatge i al seu programa i a la seva encarnació en la persona de Ferran el Catòlic. És un bon exemple de manipulació política de les profecies a favor de l'ordre establert, com l'Encobert de Xàtiva ho seria de l'oposició. Però, i aquesta és la meua darrera pregunta: quina incidència tingué tot aquest món imaginari en la vida real d'aleshores i en el futur? No pretenc poder respondre a tot aquest qüestionari sinó només aportar les meves reflexions sobre aquest tema.

I

RAT-PENAT I ENCOBERT: DUES DENOMINACIONS HISPÀNIQUES DEL MONARCA UNIVERSAL DELS DARRERS TEMPS

1. *Del drac alat al rat-penat: la cimera dels reis de Catalunya-Aragó*

Abans de parlar pròpiament de la simbologia mil·lenarista del rat-penat, voldria fer una breu incursió en un altre camp, l'emblemàtic que pot servir-nos de pòrtic al tema objecte d'aquest estudi.

És sabut que Pere el Cerimoniós entronitzà com a cimera del seu elm un animal exòtic, el *drac alat*. No es tractava de cap animal fabulós, imaginari, tal com el nom de drac podria suggerir. Sembla que cal buscar el seu model en un simple i diminut rèptil de la família dels agàmids, el *draco volans*, freqüent en el sud-est asiàtic, especialment a les illes de Java, Sumatra i Borneo. Aquest rèptil, d'uns 20 cm de llargada, té com a característica principal la de posseir a banda i banda dels seus flancs, un doblec cutani, que pot replegar a voluntat per mitjà d'unes petites costelles allargades com les barnilles d'un parai-gua. Aquest doblec, que recorda les ales membranoses del rat-penat, permet a aquest diminut rèptil planar enlaire a una altura d'uns 10 metres. El drac alat viu als arbres, camuflat entre les fulles gràcies als seus tons gris, groc i verdós, i s'alimenta d'insectes voladors. De forma, s'assembla als dracs de la iconografia xinesa. Com fou conegut a Occident? Segurament a través de bestiaris orientals. Franco Cardini assegura que aquestes pseudo-ales semblants a les del nostre rat-

penat, foren conegudes a Occident a l'època gòtica, procedents de la Xina.⁴ Pere el Cerimoniós podia haver escollit, per tant, aquest animal exòtic com a cimera reial; seguint una moda europea del moment de part de les famílies regnants o com a fruit del món cavalleresc en voga, en què la utilització d'un animal exòtic o imaginari servia per distreure l'atenció del cavaller adversari i del cavall d'aquest. Què més apropiat, per a aquesta finalitat, que un animal alhora exòtic i familiar?

Un aspecte sembla segur. El petit drac alat havia de ser considerat com un animal benefactor. Això el distingia del *drac*, aquest animal fabulós a qui l'imaginari judeo-cristià ha atribuït normalment el valor de símbol demoníac, del mal, des de la serp del Gènesi al drac vermell de l'Apocalipsi. Els bestiaris i les enciclopèdies medievals coincideixen a descriure aquest drac com una mena de serp de grans dimensions, amb cresta, ales, urpes de lleó i cua. Simbolitzava a vegades els heretges i els infidels. Aquest devia ser el cas del drac de sant Jordi, el vencedor dels musulmans —els infidels medievals per antonomàsia— de qui s'atribuïa l'aparició a la batalla victoriosa del Puig que tingué com a conseqüència la caiguda de la València musulmana davant l'host de Jaume I de Catalunya-Aragó. No podia haver-hi confusió entre els dos dracs: així sembla corroborar-ho el fet que fou precisament el mateix any 1343 que, per una banda, el rei adoptava el drac alat com a cimera, i, de l'altra, a València, s'iniciava, a petició del consell municipal, la celebració de la festa de sant Jordi, el vencedor de l'altre drac.⁵ Els camps del bé i del mal quedaven ben desltriats. I des d'aquesta data, el drac alat persistiria com a cimera reial, emprada pels reis de Catalunya-Aragó i per alguns altres membres de la família reial, fins a Ferran II a l'inici del segle XVI. Fou també un element utilitzat en els segells reials, com a coronació dels escuts de tarja reials i en les monedes.⁶ Els versos que el poeta Dionís Guiot dedicaria el 1453 a Alfons el Magnànim ens ofereixen una bona descripció del drac alat i confirmen la importància donada a aquest ornament:

4. Franco CARDINI, *El drac com arquetipus*, dins *El drac en la cultura medieval*, Barcelona, Fundació Caixa de Pensions, 1987.

5. Josep M. AINAUD DE LASARTE, s. v., «Sant Jordi» dins *Gran Enciclopèdia Catalana*.

6. Andreu IVARS CARDONA, *Origen i significació del «Drac Alat» i del «Ratpenat» en les insgnies de la ciutat de València*, III Congrés de la Corona d'Aragó, València, 1923, pp. 49-112. Pere M. ORTS I BOSCH, *Història de la senyera al País Valencià*, València, 1979, esp. pp. 29-44.

ab gloriós continent d'ome d'armes
vi star un rey, portant sobre'l cap timbre:
*vibra respant, de rat-penat les ales.*⁷

El P. Andreu Ivars ha cregut veure en l'adopció del drac alat unes connotacions mil·lenaristes. M'atreviria a dir que no fou així en un principi; que fou posteriorment, potser des de mitjan segle xv que hom volgué involucrar aquesta figura en el teixit de les doctrines mil·lenaristes arnaldianes sobre el rat-penat aprofitant la similitud entre els dos animals: «vibra respant, de rat-penat les ales». Perquè en el terreny de l'imaginari, el fet que els dos animals pertanguessin a dues espècies diferents no tenia cap importància. Això explicaria el procés iniciat a mitjan segle xv de denominar el drac alat amb el nom de rat-penat,⁸ denominació que en un principi alternaria amb el de «vibra» o «drac alat», però que aniria dominant d'una manera clara a partir dels primers anys del segle xvi. Fins al punt que la denominació afectaria finalment, des del final d'aquest segle, la pròpia figura que acabà convertint-se en un veritable rat-penat.⁹ També s'ha dit que la denominació de rat-penat en lloc de drac alat responia a una «degradació» atribuïble a la imaginació popular.¹⁰ És evident que l'imaginari hi té a veure, però potser no és tan clar que la preferència pel nom de rat-penat sigui el resultat d'una «degradació», sinó tot al contrari. De moment, el conflicte entre el nom i la cosa estava plantejat, conflicte que els historiadors dels segles xvi i xvii intentarien resoldre. Seguim-los.

Per fer possible aquesta substitució calia en primer lloc *prestigiari* el rat-penat, animal familiar i més aviat repulsiu. No era empresa fàcil. Un primer camí fou el de donar a la naturalesa i propietats d'aquest mamífer una simbologia adequada que fes oblidar finalment el seu aspecte físic repulsiu. Pere Antoni Beuter el qualificà, el 1551,

7. Martí DE RIQUER, *Heràldica catalana*, I, Barcelona, 1983, p. 24.

8. A. IVARS CARDONA, *op. cit.*, p. 86, afirma que el 1448 fou la primera vegada que el drac alat de la cimera fou designat amb el nom de rat-penat: «per debojar e pintar dos rats-penats per mostra, per obs de obrar-n'i hu de pedra marbre per obs del portal de Quart».

9. Andreu IVARS CARDONA, *op. cit.*, p. 91: «La primera volta que trobem usat l'escut de la ciutat ab Rat Penat damunt la corona, mirant de front y ab les ales exteses, és en el *Breu sumari de la successió dels inclits reys de València*»; imprès a València abans del 1598.

10. Manuel SANCHIS GUARNER, *La ciutat de València*, València, 1976, pàgines 115-118.

d'«*animal notable y reputado*».¹¹ El 1582 el canonge de València Bernardino Gómez Miedes comparava la naturalesa i condicions del rat-penat amb els fets i virtuts d'un rei,¹² i ja el 1610, Gaspar Escolano dedicaria tres extensos capítols a les propietats d'aquest animal, propietats adequades a un gran capità: cautela, valentia, astúcia, habilitat, sobrietat.¹³ El segon camí fou el d'atribuir al mític rei Jaume I, l'adopció de la cimera zoomorfa: tindria èxit, fins al punt que l'elm amb la cimera de Martí l'Humà existent a l'Armeria Reial de Madrid ha estat atribuït tradicionalment a Jaume I.¹⁴

Aquesta atribució al rei Jaume sembla que es deu a Pere Antoni Beuter segons el qual el rei adoptà aquesta divisa «*para mostrar que más con maña que con fuerzas se tomará y conquistará un reyno como el de Valencia*».¹⁵ Calia tanmateix aportar algun argument convincent per a justificar-la. Una llegenda que figura en el *Llibre dels Feits*, la de l'oreneta que nià a la tenda reial la nit abans que el rei prengué la ciutat de València als musulmans, podia servir. Només calia substituir l'oreneta pel rat-penat. La idea no era massa forassenyada. L'oreneta és un ocell que s'alimenta d'insectes que caça tot volant sense parar. Vola de dia i desapareix al capvespre, precisament quan apareix el rat-penat, devorador, també, d'insectes que caça llançant-s'hi al damunt. L'historiador aragonès Jerónimo Blancas consignà, el 1588, que segons certa tradició, «*memoriae proditur*», el rei Jaume, en el setge de València, veié com un rat-penat nivava en la seva tenda, fet que considerà com un senyal de bon auguri, i que presa la ciutat, féu posar a la part més alta de la bandera reial la figura del rat-penat.¹⁶ Aquesta variant seria popularitzada anys més tard en ser acceptada en el *Sumari de la successió dels inclits Reis de València*, publicat a València el 1656 i sobretot gràcies a la difusió que li donà el pseudo

11. Pere Antoni BEUTER, *Segunda parte de la Crónica general de España*, València, 1551, fol. 103v: «...*assí que escogió el Rey (es refereix a Jaume I) este animal notable y reputado para su divisa y timbre...*».

12. Bernardino GÓMEZ MIEDES, *La historia del muy alto e invencible Don Jayme*, València, 1584, fol. 240. L'edició llatina fou impresa el 1582.

13. Gaspar ESCOLANO, *Década primera de la historia... de Valencia*, la part, llibre IV, cap. 18. València, 1610.

14. Andreu IVARS CARDONA, *op. cit.*, p. 62 que recull l'estudi claridor del *Barón de las Cuatro-Torres, El casco del Rey D. Jaime el Conquistador. Monografía crítico-histórica*, Madrid, 1894.

15. Pere Antoni BEUTER, *op. cit.*, *ibidem*.

16. Jerónimo BLANCAS, *Aragonensium rerum commentarii*, Saragossa, 1588, fol. 161; edició del 1978 de la versió castellana, p. 151.

Febrer amb les seves trobes en referir-se a les armes que el rei Jaume donà a la ciutat de València:

les ha concedides ab lo Rat-penat
que crià en sa tenda sos fills sens paor,
mentre durà lo siti, com sabeu, Senyor.¹⁷

Gaspar Escolano, tot i que negà que fos un rat-penat l'animal que criés a la tenda del rei Jaume, fou el qui trencà la llança més contundent a favor del rat-penat en afirmar taxativament que l'animal de la cimera *sempre fou un rat-penat* i mai un drac alat i confessar que «*el aspecto de la figura puesta en el timbre del estandarte... en las alas y catadura parece representar al vivo un dragón*». Però —argumentava—, com que alguns consideraven el rat-penat com un «*cuero indigno de la magestad de un rey, quisieron dezir que no fué murciélago sino dragón... y del nombre de Rat-penat con que le llamamos en lengua valenciana, argüian haber corrupción en el vocablo... Pero... la tradición antigua... y la memoria... nos certifican que fué divisa de murciélago y no de dragón*».¹⁸ Havia aconseguit, així, d'invertir els termes de la qüestió.

El rat-penat sortia victoriós del combat amb el drac alat per una banda i amb l'oreneta per l'altra. La seva vinculació a la ciutat de València atorgava, a més, a aquesta ciutat una transcendència i un prestigi singulars. Perquè, com diria Escolano referint-se a la divisa del rat-penat, «*nadie en toda la Corona la recibió por tan suya como los valencianos, por tener su nacimiento en la toma de su ciudad*».¹⁹ Perquè efectivament, en desaparèixer l'emblema com a cimera dels reis de la casa d'Àustria, el rat-penat fou adoptat en els escuts de les capitals catalanes de la corona catalano-aragonesa, Barcelona, Ciutat de Mallorca i València, però aquesta darrera n'aconseguiria finalment una certa apropiació.²⁰

Això no obstant, no seria aquesta l'única versió de l'adopció del rat-penat com a cimera. N'hi ha almenys una altra. Es deu al notari

17. Citat per A. IVARS CARDONA, *op. cit.*, p. 54, com també les anteriors referències als historiadors.

18. Gaspar ESCOLANO, *op. cit.*, I, fol. 824.

19. *Ibidem*, fol. 822.

20. Les edicions valencianes, des de l'*Aureum opus* (1515) són aportades per A. IVARS CARDONA, *op. cit.*, pp. 90 i ss. Entre les barcelonines podem citar, per exemple, les *Constitucions i altres drets de Catalunya* (1589) o la *Crisi de Catalunya* de Manuel MARCILLO (1685).

rossellonès Francesc Comte que escriví el 1586 unes *Il·lustracions dels Comtats de Rosselló, Cerdanya i Conflent*. Per a ell, la cimera del rat-penat —ja no esmenta el drac alat— fou adoptada per un Guifré germanastre de Pipí el Breu, pare de Carlemany. Aquest Guifré, acompanyat per Otger Cataló, príncep dels catos, i els comtes successors aconseguirien d'expulsar —diu—

de tota la terra de Catalunya la Vella la morisma,
y en memòria dels soldats catos, portaren per simera
una rata penada.

Això, segons Comte, ja fou pronosticat per sant Isidor d'aquesta manera:

la rata penada volarà molt alt y farà niu sobre les montanyes, senyorejarà sobre los francesos y batrà la seda de Domàs, y los turchs infantaran plor.²¹

L'exemple rossellonès vindria a reforçar la hipòtesi d'una interrelació entre el rat-penat com a símbol mil·lenarista i la cimera dels reis de Catalunya-Aragó, per tal com refermava *gràficament* la vinculació del vespertilió arnaldià a aquesta casa reial.

2. El rat-penat, símbol mil·lenarista arnaldià

La denominació de rat-penat o del seu equivalent culte, vespertilió, té dues connotacions bàsiques: d'un banda procedeix del llatí *vesper*, és a dir «vespre», «capvespre». De l'altra, etimològicament, *vesper* procedeix del grec «hesperos», que significa Occident o Ponent. Els dos significats són importants i cal retenir-los. Però lligat a aquests n'hi ha un altre, ja que *vesper* significa també estel de la nit o estel d'Occident. Alfons de Jaén, descrivia així, pels anys 1470, aquesta

...famosa planeta que apar en Occident que.s diu *Vespus*, car quant lo sol està amagat dejús la terra, llavors ella dóna claredad al món e

21. FRANCESC COMTE, *Il·lustracions dels comtats de Rosselló, Cerdanya y Conflent*, còpia manuscrita feta per Jeroni Pujades. Biblioteca Episcopal de Vic, Ms. 1.085, fol. 10v. L'obra ha estat objecte d'estudi i transcripció per Joan Tres el 1986 com a tesina del Departament de Filologia Catalana i es troba en curs de publicació.

conexença de la bellea del sol que la il·lumina més que no a les altres planetes; significant que, jatsia que lo ver sol, Jesucrist, sia a tot lo món amagat quant a la sua santa persona, emperò la llum de la sua sagrada doctrina és romasa solament clara e bella e lluent en la part de Occident que en part del món sia.²²

El paralel·lisme és clar: a l'estel d'Orient, lloc de la llum naixent equival l'estel d'Occident, que rep la llum de l'Orient i apareix en la nit. I, donant un nou pas, si l'estel d'Orient anuncià la vinguda del Messies, l'estel d'Occident anunciaria el seu retorn o la vinguda del nou Messies, d'aquest nou Messies que havia de venir abans de la fi del món.

Aquesta idea venia reforçada per un corrent profètic oriental segons el qual l'aparició de l'estel d'Occident anunciaria la presència d'un rei ros que dominaria els musulmans,²³ i per un altre d'occidental que identificà aquest nou Messies amb la figura d'un emperador o monarca universal escatològic que havia d'inaugurar un període de mil anys paradisiac, de pau i de justícia, en què l'Església seria depurada i triomfaria la fe catòlica amb la conquesta de Jerusalem.

Només calia ajuntar dues imatges, la de l'estel, el *vesper* i la de l'animal nocturn que tenia un nom que incorporava el mot esmentat: *vespertilió*. Era una troballa perquè proporcionava al monarca escatològic un símbol real, adequat i lligat també al règim nocturn. La troballa fou deguda al metge i visionari català Arnau de Vilanova. L'entroncament de la casa reial catalana amb la imperial germànica gràcies al matrimoni de Pere el Gran amb Constança de Sicília, néta de l'emperador Frederic II Hohenstaufen, li proporcionà la base històrica necessària per anunciar que l'esperat Monarca dels Darrers Temps havia de ser un rei de la corona catalano-aragonesa. Inaugurava així una nova variant profètica, derivada del corrent germànic i per tant involucrada en el bàndol gibel·lí, fet al qual ajudà la tradicional enemistat amb França i en especial amb els Anjou arrengrats amb els güelfs.²⁴

22. ALFONS DE JAÉN, *op. cit.*, fol. 12v.

23. Alain MILHOU, *La chauve-souris...*, p. 65.

24. *Ibidem*, p. 64. Vegeu la bibliografia ja clàssica sobre el tema a nivell general en Marjorie REEVES, *The influence of prophecy in the later middle ages. A study in Joachimism*, Oxford, 1969; Norman COHN, *En pos del Milenio*, Barcelona, 1985 (la versió original anglesa és del 1957); Joaquim of Fiore in *Christian Thought*, II, Nova York, 1975; Bernard MCGINN, *Visions of the End. Apocalyptic Traditions in the Middle Ages*, Nova York, 1979.

Efectivament, la famosa profecia arnaldiana *Vae mundo in centum annis* anunciava, entre altres coses, l'aparició a Hispània, desfeta per lluites intestines a causa de l'acollida al seu si dels musulmans, d'un *restaurador*, d'un *vespertilió* que devoraria els mosquits —que segons la majoria dels glossadors simbolitzaven els musulmans— i finalment subjugaria l'Àfrica i la «bèstia mahomètica», dominaria el món i humiliaria Egipte.²⁵ La profecia aportava un factor nou al programa escatològic europeu: la *restauració d'Hispania*, destruïda pels moros, havia de ser el primer pas per a la restauració del món. L'èmfasi en aquest concepte de destrucció/restauració era característic dels corrents profètics castellans que pretenien derivar de sant Isidor o de Merlí.²⁶

La famosa profecia arnaldiana inserí, així, els corrents hispànics específics en els grans corrents profètics europeus sovint antagonics. D'aquí que els visionaris i tractadistes polítics catalans en interpretar-la al servei de les circumstàncies polítiques de cada moment, divergissin a l'hora d'identificar el *vespertilió* amb un monarca concret. Per exemple fra Pere Marsili, en la seva versió llatina de la Crònica de Jaume I, afegí, el 1314, la visió «*super restauratione Hispaniae facienda per regem Aragonum Jacobum*», que ell identificava amb Jaume I.²⁷ Francesc Eiximenis afirmava que la rata penada arnaldiana «significa lo rey d'Aragó» tot i que també es feia ressò del corrent profètic contrari divulgat pel visionari occità Joan de Rocatalhada segons el qual el monarca universal seria francès.²⁸ Per la seva banda, l'infant Pere d'Aragó afirmaria que el *vespertilió* havia de ser un rei de Castella: «En lo vespertilió o rata penada és significat lo rey Enric de Castella», referint-se a Enric II el Fratricida.²⁹

25. La profecia d'Arnau de Vilanova *Vae mundo in centum annis* que inclogué en la seva obra *De mysterio cymbalorum* vers el 1301 ha estat publicada per A. IVARS, *op. cit.*, pp. 99-100 entre d'altres.

26. Serien exposats, per exemple, el 1350, en el *Poema de Alfonso XI*, segons el qual el *lleó coronat* (el rei de Castella) ajudat pel *lleó dorment* (el rei de Portugal) venceria el drac, és a dir, els musulmans. Vegeu sobre aquest aspecte Alain MILHOU, *Colón y su mentalidad mesiánica en el ambiente franciscanista español*, Valladolid, 1983, p. 353.

27. El text és publicat, en llatí, per A. IVARS, *op. cit.*, p. 101, ap. III, a partir del manuscrit de la Biblioteca de la R. Academia de la Historia.

28. Aquesta contradicció en les profecies aportades per Francesc Eiximenis ha estat estudiada per Pere BOHIGAS, *Prediccions i profecies en les obres de fra Francesc Eiximenis*, «Franciscalia», 1928, reeditat a *Aportació a l'Estudi de la Literatura Catalana*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982.

29. P. POU, *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes. S. XIII-XV*, Vic, 1930,

3. L'aparició d'una altra al·legoria o figura: l'Encobert

Sembla que al darrer terç del segle xv, el concepte-imatge de vespertilió o rat-penat aplicat al monarca dels Darrers Temps trobà una altra al·legoria o figura, la de l'Encobert. El primer a utilitzar-la fou, possiblement, l'enigmàtic Joan Alemany, autor del tractat titulat *De la venguda de l'Anticrist*, que, com ja he dit, és bàsicament una glossa de la profecia arnaldiana. M'inclino a creure que aquest text o almenys la seva difusió és més recent que no es creia.³⁰ Ho faria pensar, entre altres raons, un comentari sobre l'obra escrit vers el 1480 pel ja esmentat Alfons de Jaén:³¹

Fray Johan el Alimán, en un libro que ordenó de las cosas que muy prestamente en el mundo se an de seguir, fablando de aquest rey, lo llama *el Encubierto*, diciendo que un rey encubierto s'a de levantar e a de destruir las moscas importunas a la Spanya, e ha de quebrantar la cabeça de la bestia, e humiliar los abitadores del río Nilo, e ganar la Casa Santa de Jerusalem, e todas las otras cosas contenidas en la profecía *Ve mundo in centum annis* que.l Vespertilion tiene de fazer.

En un altre indret de la seva obra, Alfons de Jaén insisteix en la novetat d'aquesta designació:

E agora nuevamente es llamado por las personas ignorantes Toerbicuenel,

és a dir El Encubierto seguint un joc de tergiversar les síl·labes.

El tractat de Joan Alemany pretenia, per tant, fusionar dos corrents profètics: un, el que provenia d'Arnau de Vilanova sobre el Vespertilió i l'altre entroncat amb les llegendes europees de la reaparició d'un rei desaparegut, amagat, que es corresponen, al seu torn,

---

pp. 370-72. El text llatí de la profecia és publicat per A. IVARS, *op. cit.*, ap. II. Vegeu també sobre la glossa de Pere d'Aragó, Pere BOHIGAS, *Profecies catalanes dels segles XIV i XV*, Butlletí de la Biblioteca de Catalunya, VI (1923), pp. 30-33.

30. Alain MILHOU diu que fou escrit *probablement* en la primera meitat del segle xv. Vegeu *La chauve-souris...*, p. 69. Tinc en preparació un estudi sobre aquesta obra i la seva problemàtica, que serà inclòs en un recull antològic de profecies de l'època de Ferran II.

31. ALFONS DE JAÉN, *Espejo del mundo*, fol. 78.

amb el mite oriental de l'emir amagat. El sistema era clar: aplicar al rei Encobert els fets que segons Arnau de Vilanova havia de fer el Vespertilió, tal com ens ho explica Alfons de Jaén. Però la fusió no degué quedar clara o bé, malgrat el tractat d'Alemaný, els dos corrents continuaren fent la pròpia via amb independència. Això creà confusió entre la gent senzilla, ens diu Alfons de Jaén, que es pensaven que l'Encobert i el Vespertilió eren diferents:

E la simple gente,... creen el Vespertilion ser uno y el Encubierto ser otro, como todo sea una cosa...

Un nou problema de noms quedava així plantejat. Alfons de Jaén s'esforçà a demostrar aquesta identificació: es tractava de la simple substitució del símbol zoomòrfic per un dels seus atributs, el d'amagar-se durant el dia: la gent —diu— dóna el nom d'Encobert al Vespertilió perquè aquest «*está encubierto todo el día, que no sale fasta la noche...*». Tanmateix, les versions castellanés fragmentàries del text d'Alemaný, del segle XVI, deixen ja de banda tot record del ratpenat:

es dicho Encubierto porque a Diós a prometido que no se descubra su corazón a ninguno, y és dicho Vespertible porque anda más de noche que de día por fazer sus hechos más encubiertos...

Fixem-nos que posa Vespertible i no Vespertilion. Una altra variant castellana del text d'Alemaný aporta una altra explicació i un altre nom, *Asteo*:

porque siempre anda sobre astas de madera encubierto...³²

Alfons de Jaén ens aporta una altra dada interessant: està en contra de la utilització del nom d'Encobert. Per què? Una raó podria ser perquè el nom d'Encobert podia suggerir la idea d'engany, de nocturnitat. És el sentit que li dóna sant Vicent Ferrer en el seu sermó sobre la Fi del món predicat a Tortosa el 1413, on diu que el fill de la perdició i del diable actuarà amb tres noms: Gog, Magog i Anticrist. Amb el de Gog es presentarà als jueus com el veritable Messies, «anganosament», és a dir «*cubertament*» i després, ja «*descubertament*» combatrà amb el de Magog els musulmans i finalment els cris-

32. Ms. 1.779 i 6.149 de 1 BNM.

tians amb el d'Anticrist.³³ Perillosa identificació, per tant, del mot «cubert», «cubertament» amb l'Anticrist. El fet és que la denominació d'Encobert no tingué gaire acceptació entre els catalans que continuaren preferint la de rat-penat i només l'utilitzaren en textos escrits en castellà. Curiosament, el tractat de Joan Alemany, publicat en català, tingué, sembla, més ressò entre els castellans que no entre els catalans. Una explicació seria que als castellans no els interessava presumiblement la figura emblemàtica del rat-penat tan lligat, com hem vist, als reis de Catalunya-Aragó. Un fet sembla clar: la denominació d'Encobert acabaria prevalent, tanmateix, fins el segle XIX. A l'èxit hi ajudarien potser els nous temps, la mentalitat renaixentista, que s'inclinava més per adoptar com a personatge escatològic una figura carismàtica que no un símbol zoomòrfic.

El problema de les denominacions va lligat estretament al problema de les identificacions d'aquest personatge escatològic amb personatges reals i això planteja una nova qüestió. El nom d'Encobert fou aplicat per primera vegada al rei Ferran el Catòlic potser pel fet de ser, a més de rei de Catalunya-Aragó i de Sicília, també rei de Castella, perquè els catalans continuaren aplicant-li el nom de Rat-penat. Però després d'ell, sempre estigué vinculat a personatges obscurs que s'autoerigiren en «contra-monarques escatològics» segons l'afortunada definició d'Alain Milhou. I una característica comuna a tots ells és que foren castellans. El famós Encobert de Xàtiva inaugurarà aquesta sèrie d'Encoberts subversius.³⁴ També ho fou el segon Encobert, que succeí el primer, Antonio Navarro, i el tercer que tingué el seu quarter general a València. Com també ho serien els posteriors Encoberts que s'oposaren a la casa reial dels Habsburg. És el cas, per exemple, de Miguel de Piedrola, lligat a Toledo, a la denominada Cofradia de la Restauración de España pres per la Inquisició el 1587 o del clergue sevillà Gabriel de Escobar resident a Madrid pres igualment per la Inquisició el 1607.³⁵ El nom d'Encobert fou, així, monopolitzat per l'oposició amb un clar caràcter subversiu. Tots ells assumiren el paper de salvadors dels pobres i oprimits contra la ingerència forastera. Encarnaren així els dos aspectes que Joan Alemany

33. Ms. 477 de la Biblioteca de Catalunya. Publicat per A. PERARNAU, «Arxiu de Textos Catalans Antics», IV, p. 254.

34. Sobre l'Encobert de Xàtiva, Eulàlia DURAN, *Entorn de la figura de l'Encobert, Miscel·lània Aramon i Serra*, III, Barcelona, 1983, pp. 148-167.

35. Aquests moviments castellans han estat estudiats per A. MILHOU, *Colón...*, pp. 243-248.

havia unit en el seu tractat: el que podríem denominar sebastianisme i el mil·lenarisme.

El nom d'Encobert portava en si massa connotacions subversives com perquè els monarques de la casa d'Àustria s'atreïssin a utilitzar-lo al seu favor. Possiblement el darrer personatge de sang reial que l'encarnaria, seria el fill natural de Carles V, Joan d'Àustria, gràcies a la seva victoriosa actuació contra els moriscs revoltats a les Alpujarras (1570) i contra els turcs a Lepant (1571), i això potser perquè era precisament més aviat un rival del rei. Però ni Carles V ni Felip II rebrien la denominació d'Encobert. Ni tampoc Felip III malgrat la seva transcendental ordre d'expulsió dels moriscs dels seus regnes hispànics. També ho corrobora el fet que Fray Marcos de Guadalajara en la seva *Memorable expulsión de los moriscos de España* publicada el 1613, aplicués al rei la profecia arnaldiana que ell atribuïa a un altre visionari valencià, Nicolau Factor: el nou David, que havia de ser el papa, col·laboraria en la croada organitzada pel rei d'Espanya, però no ja «*encubierto*» sinó «*cubierto por la gracia de Dios*». ³⁶ Canvi semàntic ben significatiu. Ni al final del segle XVII els austriacistes aplicarien a Carles III aquesta denominació en les profecies que esgrimiren a favor de l'Habsburg; tot i que persistia l'esperança en un «príncep Encobert» restaurador de la pau i de la justícia com havia pronosticat el carboner de Xixona Bartomeu Bernabeu mort el 1599. ³⁷

En canvi sí que perdurà a Portugal la denominació de «Rei Encoberto», mite fonamental del sebastianisme i mil·lenarisme portuguès des de les *Trovas* del sabater de Troncoso, Gonzalo Anes Bandarra, escrites entre 1530 i 1540, i en les quals vaticinava «desse bom Rei Encoberto» que:

tirá a toda a erronia
fará paz em todo o mondo,

a les profecies del jesuïta António Vieira de mitjan segle XVII. ³⁸ El nom, lligat al sebastianisme, fou aplicat successivament, després de la

36. Alain MILHOU, *La chauve-souris...*, p. 72-73.

37. Ms. 13 de la Biblioteca Universitària de València. Tomas Güell. Varia (segle XVIII), fols. 364-396, «*Profesias de Bartholomé Bernabeu, carbonero de Xixona - pronostica que muerto el Rey de España habrá gran revolución en Europa, un príncipe encubierto conquistará Argel y Fez, Túnez y Bujía, Constantinopla y Tierra Santa*». Agraieixo la informació a Pere Molas i Ribalta.

38. Sobre António Vieira vegeu Miquel BATLLORI, *Arnau de Vilanova, Joan de*

Restauraçao, als reis Alfons VI (1656-1683) i Pere II (1683-1706), que aconseguiren afiançar la independència del regne contra Castella, i encara al rei Joan V (1705-1750).³⁹ Però aquests reis Encoberts portuguesos ja no tenien res a veure o poc a veure amb l'Encobert castellà exterminador de moros. No obstant això els quedava el caràcter de combatents contra els Àustries enemics de la Casa de Bragança.

En resum, podríem dir que els noms de rat-penat (o vespertilió) i el d'encobert serien la denominació hispànica de l'emperador o monarca universal dels Darrers Temps, que tindria com a característica principal el fet de protagonitzar la recuperació d'Espanya contra els moros com a tasca prèvia a la restauració universal. Durant l'Edat Mitjana aquest personatge escatològic fou identificat amb monarques de la casa de Catalunya-Aragó o de Castella. Però a partir del primer terç del segle XVI, l'Encobert escatològic seria encarnat per obscurs «contra-monarques escatològics» que actuarien contra l'ordre establert. Per això, els reis de la casa d'Àustria ja no es podrien beneficiar del nom d'Encobert o Rat-penat (ni quan actuarien contra els moros). Això no obstant, sí que procuraren assumir al seu favor els corrents mil·lenaristes germànics, com en el cas de Felip el Bell o el de Carles V arran de la seva elecció imperial. A Portugal, si bé el nom d'Encoberto persistí, hi perdria, tanmateix, la seva significació principal: la lluita contra els moros i el triomf de la fe catòlica.

Després d'aquest breu recorregut en el camp de la simbologia i de la semàntica, voldria ara, en la segona part d'aquest discurs, centrar-me en la figura del rei Encobert per excel·lència, Ferran el Catòlic, que sabé encarnar en la seva persona els corrents profètics catalans i castellans. I utilitzaré des d'ara el nom d'Encobert i no el de Rat-penat, que també se li aplicà, perquè és la denominació que figura en els dos tractats ja esmentats que m'han de servir de guia. Però abans d'entrar en la problemàtica plantejada als assessors d'imatge de l'època per identificar aquest personatge escatològic amb el rei Ferran, bé caldrà que ens detinguem un moment per saber com descri-

---

Rocatalhada i António Vieira, Studi di iberística in memoria di Giuseppe Carlo Rossi, núm. VIII de la Sèrie «Studi» de les Pubblicazioni della Sezione Romana del Dipartimento d'Estudis Literaris i Lingüístics del Sector Occidental Medieval i Modern de l'Istituto Universitario Orientale, Nàpols, en curs de publicació. Un resum, sota el títol *Algunes pervivències d'Arnau de Vilanova fins a la Revolució Francesa*, «Revista de Catalunya», 13 (1987), pp. 64-72.

39. Alain MILHOU, *Colón...*, pp. 347-349.

vien, les profecies, aquest monarca i quin programa en concret li adjudicaven.

II

ENCOBERT I ANTICRIST: DUES CARES D'UNA MATEIXA MONEDA

1. *La imatge: el seu poder i la seva ambigüitat*

La imatge sempre ha estat un punt clau en el joc polític. Per això tant l'Encobert com l'Anticrist tenien la seva pròpia imatge.

Joan Alemany ens proporciona la descripció detallada de la figura de l'Encobert:

La talla del cors és de fermosa talla, e s roig e la color blanca. Riu-se. És de bona paraula e verdader amador de la justícia. És enemic dels mals: E té los ulls pintats e fermosa talla, e los membres ben posats. E té graciós anar e ha les línies de les mans netes, sens moltes ratlles, e colorades, e los dits de bona talla e bones ungles. Ha bones celles no molt longues e à bella barba. En tot és complit de virtuts.⁴⁰

Alt, ros, de pell blanca, mans fines, barba abundant, la descripció podria respondre als cànons de bellesa masculina tradicionals. Recorda, per exemple, la descripció que Desclot féu del rei Jaume I.⁴¹ La importància donada a les mans fines —que manca en algunes ver-

40. JOAN ALEMANY, *De la venguda de l'Antichrist*, fol. 8v. A. MILHOU, *Colón...* aporta la descripció castellana, p. 237. Hi manca la referència a les mans i a les celles. Però hi és en el ms. 8.586 més antic, transcrit pel mateix autor en *La chauve-souris...*, p. 70.

41. DESCLOT, *Llibre del rei en Pere*, cap. XII: «Aquest rei en Jacme d'Aragó fo lo pus bell hom del món: que ell era major que altre hom un palm, e era molt bé format e complit de tots sos membres, que ell havia molt gran cara e vermella, e flamenca, e el nas llong e ben dret, e gran boca e ben feita, e grans dents, belles e blanques, que semblaven perles, e els ulls vairs, e bels cabells rossos semblants de fil d'aur, e grans espatlles, e llong cors e delgat, e els brasses grossos e ben faits, e belles mans, e llongs dits, e les cuixes grosses, e les cames llongues e dretes e grosses per llur mesura, e els peus llongs e ben faits e gint causans...» Citat per Ernest BELENGUER, *Jaume I a través de la història*, I, València, 1984, pp. 49-50.

sions castellanques del llibre d'Alemaný—, fan pensar en les recomanacions que el papa Alexandre VI adreçà al seu fill Jofre quan s'embarcà cap a Barcelona que tingués cura de les mans i portés sempre els guants perquè els catalans donaven molta importància al color d'aquestes.⁴² No en va la societat era dividida entre els que treballaven amb les mans i els que no.

Aquesta no és pas la primera descripció del monarca dels Darrers Temps, però sí, potser, la més detallada. D'una manera més vaga ja al segle iv la sibil·la Tiburtina el descrivia com de bona presència, alt, ben proporcionat, de cara radiant. Similar a la d'Alemaný però només circumscrita a la cara era la descripció aportada per la famosa profecia del Segon Carlemany escrita el 1380 i adreçada a Carles VI de França: «*habens frontem longam, supercilia alta, oculos longos, nasum aquilinum...*», que seria represa més tard a favor de Carles VIII de França, rei de 1483 a 1498, per diversos poetes, entre els quals Guilloche, de Bordeus:

En soy aura hautes sourcis
Semblament aura long front
Les yeulx longuetz com seront
Le nez agu...⁴³

També devem a Joan Alemaný la descripció de l'Anticrist, una descripció ja no simbòlica (un drac, una bèstia amb set caps, etc.) sinó humana encara que extremadament grotesca:

serà de alt de .VIII. palms, e la cara groga de manera de naharí e redó: la cara magra, la barba forcallada e negra. E tals són los cabells: és calbo e lo front exit fora. Tendrà los ulls gaços e chics; tendrà lo nas més pla que alt e tendrà grans forats en lo nas. E tendrà les muscles alts fins a les orelles, e tendrà les cames longues e primes. Tendrà les mans curtes e los dits curts e grossos, e tendrà les lunes de les mans grogues, tèrboles, e punts negres en les palmes. Y ell may starà segur en un loch, sinó com a troter, tostemps

42. Carta del papa Alexandre VI al seu fill el duc de Gandia des de Roma el 1493: «...manam-te que no:t llesves los guants may, fins sies en Barcelona, e té cura de les mans... perquè en nostra terra s'i mira molt...» Carta publicada per Josep SANCHIS I SIVERA, *Algunos documentos y cartas privadas que pertenecieron al segundo Duque de Gandia Don Juan de Borja*, València, 1919, p. 30 i inclosa per Max CAHNER en el seu *Epistolari del Renaixement*, I, València, 1978.

43. Marjorie REEVES, *op. cit.*, pp. 49, 328 i 355 respectivament.

hirà e no starà segur, cridant grans crits dient ésser Crist... Haurà mol leig anar, e quant se aseurà a menjar no starà segur a la taula, mas tostemps menejant-se e ab fellonia. E farà aparès de menjar e no menjarà: tota la vianda que li metran davant, la regirarà, així com scarba la gallina... ell tragarà ans que menjarà, trastornant la vianda d'un quexal a l'altre ab los dits... Hirà molt rohinamènt vestit de vils robes de sayal vell, sutzèn e tot esquinçat. E com Jesucrist, verdader Mesies era molt graciós e de poques paraules, axí serà Anticrist molt leig e de moltes paraules...⁴⁴

Aquesta darrera afirmació ens informa sobre el caràcter d'aquestes descripcions: les dues, la de l'Encobert i la de l'Anticrist responen a veritables arquetips que s'adapten perfectament un a l'altre. El problema es presentava quan els tractadistes polítics intentaven adaptar-les a personalitats reals. Li introduïen algun canvi per a donar una major versemblança, però, no obstant això, l'ambigüïtat continuava presidint. Per exemple la descripció que l'historiador valencià Martí de Vicianà féu de l'Encobert de Xàtiva, personatge coetani seu i enemic:

Hombre de mediano cuerpo, membrudo, con pocas barbas y roxas, el rostro delgado, los ojos zarcos, la nariz aguileña, las manos cortas y gruesas, los pies muy gruesos sobre manera, cabellos castaños, boca muy chiquita, las piernas corvadas, la edad de XXV años; hablava muy bien castellano y de palacio. Vestía una bernia de marinero parda, capotín de sayal abierto a los lados, calsones de lo mismo de marinero, bonete castellano, una avarca de cuero de buey y otra avarca de cuero de azno por calzado.⁴⁵

No cal dir que en els seus trets fonamentals, la descripció de l'Encobert de Xàtiva feta per Vicianà respon més a la descripció de l'Anticrist que no a la de l'Encobert: estatura mitjana, figura grotesca, pocs cabells i negres, mans brutes, vestits pobres. Potser Vicianà degué tenir presents els populars gravats impresos els darrers anys del segle xv.⁴⁶ Figures d'execució mediocre i variada, però suggerent. Un

44. Joan ALEMANY, *op. cit.*, fol. 1v.

45. Martí de VICIANA, *Crònica de València*, IVa part (1565), fol. 203. Reproduït per Eulàlia DURAN, *Entorn de la figura de l'Encobert*, pp. 147 i 167.

46. André CHASTEL, *L'apocalypse en 1500. La fresque de l'Antéchrist à la chapelle Saint-Brice d'Orvieto* en «Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance» XIV, *Mélanges Augustin Renaudet*, Ginebra, 1952, pp. 126-127 esmenta els gravats d'exe-

d'aquests reculls de gravats amb la vida de l'Anticrist fou especialment difós a la corona catalano-aragonesa gràcies al visionari aragonès Martín Martínez de Ampíes que la traduí de l'alemany al castellà i fou publicada a Saragossa i a Burgos el 1496 i 1497 respectivament.⁴⁷ Però algun aspecte podria també correspondre a l'Encobert, com el parlar «de palacio» i el nas aquilí. En el cas del nas, si bé en els gravats esmentats, algun dimoni ostentava un nas que podia ser descrit com d'aguilenc, cal recordar també que la profecia ja esmentada sobre el Segon Carlemany atribuïa a aquest monarca esperat un «*nasum aquilinum*». Potser Viciana pretengué amb la seva ambigua descripció transformar en Anticrist tant l'Encobert de Xàtiva com l'emperador Carles V a qui alguns aplicaven aleshores la profecia citada.⁴⁸

Però l'ambigüitat de les descripcions era necessària, d'altra banda, perquè una de les característiques de l'Anticrist era precisament la d'enganyar els seus seguidors autopresentat-se com el Messies esperat. Els gravats citats més amunt escenificaven bé aquest doble joc: l'Anticrist és representat com a bo, tal com el veuen els seguidors enganyats, però darrera d'ell apareix el diable que l'aconsella i inspira. Dues cares d'una sola persona. L'obra mestra d'aquesta representació és el famós fresc que Signorelli pintà el 1500 a la catedral d'Or-

---

cució mediocre que foren impressos vers el 1500 a Europa, en especial França i Alemanya, en els quals no queda clar si l'Anticrist es manifestaria com una criatura única d'apariència humana o bé per unes legions demoniaques que encarnarien l'Anticrist místic.

47. *El libro del Anticristo* fou traduït de l'alemany al castellà per Martín Martínez de Ampíes, aragonès, el 1493 a Perpinyà on participava en les operacions de recuperació de Perpinyà i seria editat a Saragossa (1496) i a Burgos (1497). Ha estat reproduït anastàticament per Ramon ALBA, *Del Anticristo*, Madrid, 1982. L'obra original en alemany fou editada a Strasburg el 1480 amb el títol *Des Antichrist uns die funfsehn Zeichen vor dem Jüngsten Gericht*. El 1979 n'aparegué una edició facsímil. L'Anticrist hi és representat de diverses maneres: una sola vegada, quan és mort per sant Miquel, té dues banyes com corns de boc, barba forcallada, nas ample i calb. Tres dimonis l'acompanyen, dos de cara, de cara rodona i nas ample, i un de costat de nas corbat com un bec d'àguila. Els tres porten cua i banyes, i dos ales de ratpenat. Normalment, l'Anticrist és figurat com el Crist o com a home bo subjecte als consells d'aquests dimonis-anticristos.

48. Que el «*nasum aquilinum*» de la profecia del Segon Carlemany podia aportar problemes d'identificació en seria una prova que en la versió francesa fou traduït per «*nez fin*» o «*nez agu*» i en la castellana per «*nariz afilada*». No sembla que fos un simple problema de traducció. M. REEVES, *op. cit.*, pp. 328, 355; A. MILHOU, *Colón...*, p. 237.

vieto, a l'Úmbria dedicat precisament a l'Anticrist que és representat amb els mateixos trets que el propi Jesucrist. André Chastel qui ha estudiat aquest fresc en un article ja clàssic, afirma que es tracta d'una de les primeres representacions *humanes* de l'Anticrist, que només tindria alguns precedents mediocres en els gravats ja esmentats i d'altres de similars. Era per tant una novetat aportada per la nova mentalitat renaixentista. Dürer, per exemple, en els gravats sobre l'Apocalipsi, encara representà l'Anticrist en forma de drac amb set caps coronats.⁴⁹ En el cas de l'obra de Joan Alemany, l'exemplar que coneixem de l'edició de 1520 conté un únic gravat que representa, de forma estilitzada, un lleopard amb set caps coronats i a dalt la llegenda: «La gran bèstia mahometana.» És una representació, per tant, tradicional. La singularitat radica en l'expressió tan humana de les set cares que converteix el gravat en una representació humana i zoomòrfica alhora. El text aporta, com hem vist, una descripció encara més «actualitzada».

A l'escenari dels Darrers Temps hi ha encara un tercer personatge, desglossat, de fet, del monarca universal. Representa el poder eclesiàstic, el papa, i és designat amb el nom joaquimita de *pastor angelicus* o de David o «Nou David».⁵⁰ Aquestes denominacions són aplicades, a vegades, al propi monarca universal —confusió dels dos poders—; d'altres, en canvi, són atribuïdes a un personatge independent. Arnau de Vilanova fou el primer a aplicar aquesta imatge del Nou David al rei d'Aragó. El glossador Joan Alemany distingeix, en canvi, els dos personatges: el Nou David és, per a ell, un papa sant que reformarà l'Església amb una total coordinació amb el monarca universal. Fins i tot s'assemblen físicament: «Sembla molt al rey David, e de tal figura és lo Nou David», afirma en parlar de l'Encobert.⁵¹

Aquests epítets de David o Nou David ja havien estat aplicats a Carlemany i als seus hereus: els reis de França i els emperadors germànics. També els consellers de Barcelona del 1474 compararen el príncep Ferran amb el rei David.⁵² I més endavant, en plenes Germanies, el cronista valencià Pere Martí afirmava en el seu Dietari que al segon Encobert que sorgí a la mort del primer «posaren-li nom "lo

49. La sèrie de gravats sobre l'Apocalipsi de Dürer daten del 1498. Han estat reproduïts el 1946 a Kempten, Alemanya.

50. Alain MILHOU, *Colón...*, pp. 233, 252, estudia la figura del Nou David.

51. Joan ALEMANY, *op. cit.*, fol. 8v.

52. Jaume VICENS VIVES, *Els Trastàmars*, Barcelona, 1956, p. 219.

Nou David"». ⁵³ En aquest darrer cas és evident que la identificació d'aquest Encobert amb David atorgava al «contra-monarca» una legitimitat sobrenatural enfront de l'Habsburg que en sortia així desqualificat com a usurpador, tirà o Anticrist.

2. *El programa de l'Encobert*

La descripció física de l'Encobert anava acompanyada de la descripció dels fets que aquest havia de dur a terme i que havien estat anunciats per les profecies. Perquè l'Encobert tenia una missió d'acompliment profètic molt precisa —com l'havia tingut també Jesucrist—. No era aquest el cas de l'Anticrist. El seu programa personal queda més desdibuixat. De la seva vida, sabem que havia de néixer a Babilònia, fill de dona vil: Babilònia, ciutat de confusió en contraposició a Betlem, «ciutat de Jerusalem, ciutat de la pau». Seguint Joan Alemany, el naixement de l'Anticrist seria anunciat per grans senyals al cel:

Mostrar-s'a l'astela de mercuri de color de spasa sangonosa... e haurà-y moltes grans guerres e molt sovint mudaments en lo sol y en la luna y en tots los altres planetes, car scurir-s'a lo sol moltes vegades, e caurà foch del cel e cauran molts lamps. Totes aquestes coses seran en lo temps de Anticrist: vendran a molt gran abatiment los grans soldans e tots los alts senyors e poderosos com ells...

El seu pas per la terra queda resumit així:

Lo temps que té a.nar per lo món manifestant que és Mesies seran quaranta mesos despuix que complirà trenta anys... per enganar e fer damnar a totes les gents que.l creuran, donants als uns tresors e draps d'or e de seda e moltes altres riqueses e delits mundanals, tants com podrien ésser pensats. E als qui no.l volran creure, donarà molts cruels turments...

En assabentar-se de l'activitat de l'Encobert per Europa i en especial Espanya, «plegarà molt apresadament en Jerusalem e matarà quant trobarà». Enganyarà aleshores els reis de Líbia i Àsia, destruirà Itàlia i en particular Roma fins que finalment serà mort a Jerusalem per l'arcàngel sant Miquel.

53. Eulàlia DURAN, *Cròniques de les Germanies*, València, 1984, p. 19.

Tanmateix, Joan Alemany ens aporta un altre concepte de l'Anticrist que equivaldria a infidel i a mal cristià. ¿Seria l'Anticrist místic de sant Vicent Ferrer? Tots els no cristians són anticristis i més encara, «tots aquells que los anticristis tenen en ses senyories e ls dóna officis e honors són anticristis...», és a dir, els cristians que «consenten en ses terres e senyories usar públicament la maldat de Mahomet, e ls consenten tenir temples en què adoren lo diable; e açò mateix als perros renegats dels jueus tenir sinagogues...». Això seria la causa del «destruyment en Spanya: se mataran les gents oradament los uns als altres... ixiran de les sues cases les bèsties aguarenes totes malicioses per a destruyr Spanya, l'alta e baixa, e los spanyols seran molt descordats uns contra altres...». És una glossa de la profecia arnaldiana.⁵⁴ Joan Alemany, en especificar qui eren els cristians que ell identifica amb l'Anticrist, emprèn una sagnant crítica de la societat i sobretot dels poderosos: els sacerdots, el papa en primer lloc, els falsos religiosos, els prínceps i reis malvats, els regidors de les ciutats... Una crítica similar i potser encara més forta de la societat és aportada, també, per Alfons de Jaén.⁵⁵

Aquesta descripció savonaroliana de la societat era possiblement excessiva però també necessària per tal de justificar l'aparició de l'Encobert i atorgar-li, per contrast, un major relleu. Perquè precisament aquest és el personatge principal, la primera figura d'aquest drama escatològic, que havia de portar l'esperança al món.

Efectivament, l'Encobert estava cridat a posar fi a la situació d'injustícia en què es trobava la humanitat i garantir el triomf de la fe catòlica per sobre dels infidels i dels mals cristians. Ell havia de vèncer el mal —l'Anticrist— i inaugurar el mil·lenni paradisiac tan esperat. Com ja sabem, la seva missió específica era la de redimir la traïció del comte Julià expulsant d'Espanya els musulmans. La seva tasca havia d'iniciar-se, per tant, a Sevilla, designada amb el nom de Coves d'Hèrcules, des d'on havia de començar el seu combat contra els moros fins a foragitar-los d'Andalusia. Continuava després la seva victoriosa carrera bèl·lica contra els musulmans per Àfrica i Àsia (Ceuta, Trípoli, Tunis, Bona, Gerba, Bugia, Alexandria i Jerusalem) i emprenia després la conquesta, des de Constantinoble, de Germània i Itàlia, en especial Roma, per retornar finalment al lloc d'origen, Sevi-

54. JOAN ALEMANY, *op. cit.*, fol. 1-5v.

55. ALFONS DE JAÉN, *op. cit.*, fols. 36, 31. Alain MILHOU ja ha cridat l'atenció respecte al substrat subversiu de l'obra de Joan Alemany. La d'Alfons de Jaén ho reforça encara.

lla. És aleshores que apareix l'Anticrist que inicia des de Jerusalem la tasca de desfer l'obra de l'Encobert recuperant, amb engany, l'adhesió dels territoris guanyats per l'Encobert fins que seria mort, al cap de 40 mesos, per sant Miquel. Això permetia a l'Encobert, ajudat pel papa, el Nou David, recuperar Roma i inaugurar el famós mil·lenni, gràcies a les mesures justicieres y pacifistes que havien de posar fi al caos del temps de l'Anticrist. Aquest programa podria ser aplicat perquè Lucifer —o l'Anticrist— es trobava encadenat i invalidat per poder continuar amb els seus enganyos. La missió de l'Encobert era llarga i complexa i Joan Alemany deixava la porta oberta perquè aquesta pogués ser completada per successors seus:

E lo Encubert finirà sos dies e entrarà altre en lo seu loch que seguirà les sues obres.

Heus ací com descriu Joan Alemany les mesures pacifistes aplicades per l'Encobert que havien de fer possible aquest període de pau:

manarà que nengún home no tingua scut ni lança, ni ballesta, ni altres armes que sien per a pescar, sinó que de totes sien fetes relles y exades y altres ferraments per a laurar la terra, e falces per a segar les meses; a manarà que tothom laure per haver pa e vi e que crien ganados e facen draps per a son vestir... així defensors com lauradors tots viuran de sos treballs... e los juheus e agarens seran tornats christians e seran batejats e lavats ab aygua de salut... no restarà en lo món sinó pastors e lauradors...⁵⁶

Aquest ideal d'un retorn a una edat d'or agro-pastoril potser estava entroncat amb les idees mil·lenaristes germàniques coetànies,⁵⁷ i podria semblar anacrònic en una societat, la catalana, dominada pel món urbà. Però hi ha un punt que sí que esdevindria actual: la desaparició de l'estament dels cavallers, ja que seria un dels slogans dels agermanats.⁵⁸

La crítica de la societat establerta és també present en l'obra d'Alfons de Jaén com a justificació de les mesures de justícia que l'Encobert havia de promoure. Aquestes havien de ser aplicades pri-

56. Joan ALEMANY, *op. cit.*, fols. 9v i 10v.

57. Alain MILHOU, *Colón...*, p. 303-304.

58. Eulàlia DURAN, *Aspectes ideològics de les Germanies*, «Pedralbes», 2 (1982), esp. pp. 55 i 66.

mer a Espanya i exercides contra els mestres dels ordes de cavalleria, els ducs, comtes, vescomtes i marquesos, els governadors i justícies civils i criminals, els juristes i procuradors, els notaris falsificadors de contractes, els usurers, els jurats, regidors, síndics i racionals i, sobretot, els eclesiàstics, des dels prelats als monjos i monges.⁵⁹ En el cas dels eclesiàstics, Alfons de Jaén ens proporciona una descripció sumament teatral de com l'Encobert havia d'administrar aquesta justícia. Vegem-ne uns fragments:

El Encubierto, asentándose por tribunal, mandará sacar de la prisión e traer delante de sí los más principales malfechores de la cristiandad... saldrán muchos cardenales, arçobispos e perlados, arcedianos, canónigos y clérigos. E veyéndolos el Encubierto, demandará qué gente es aquella. Responderán: «Señores, aquestos son los más principales malfechores de la cristiandad. E.l Encubierto mandará que los tornen en la prisión... Entonces, el Encubierto mandará a estos escrivanos que reciban información de la vida de cada uno d.estos eclesiásticos e que le traygan los presos delante».

Seguidament, l'Encobert els fa un llarg i solemne discurs retraient-los el mal comportament i pronuncia per sentència que es presentin davant el papa, cada u amb el seu procés, perquè els doni la sentència definitiva.⁶⁰

Les diatribes contra els eclesiàstics són extremadament dures i queda salvada la diferència de jurisdiccions i la col·laboració entre el papa i l'Encobert. Aquest, segueix després el mateix procediment dictant sentència, definitiva aquesta vegada, contra els diferents poderosos i funcionaris abans esmentats. Els raonaments d'aquestes sentències contenen també un fort contingut justicier, contingut que tindria repercussions en la societat en un termini bastant curt.

Triomf de la justícia, doncs, i triomf de la fe catòlica eren els dos pilars sobre els quals podia bastir-se aquesta era de pau designada amb el nom de mil·lenni. Aquesta havia de ser l'obra de l'Encobert, d'aquest Encobert que Alfons de Jaén arribà a considerar com a fill de la pròpia Fe catòlica perseguida i que ell havia de restaurar.⁶¹

59. ALFONS DE JAÉN, *op. cit.*, fols. 32-36 especialment.

60. *Ibidem*, fols. 23-25.

61. *Ibidem*, fol. 20: «...Ella (la fe catòlica) la noble senyora, va perdida y muerta, cativa d.ellos (dels dolents) rogándoles que la crean e tomen su consejo, y ellos no la precian. Va buscando quien la deffienda, porque su hijo el Encubierto es pequeño y no falla ni a fallado hasta oy. Pero agora que.l fijo comiença de tener fuerça, él con ella y

3. Ferran el Catòlic candidat a monarca universal sota les denominacions de Rat-penat i d'Encobert

El darrer terç del segle xv fou un d'aquests períodes que es donen a vegades al llarg de la història especialment ric en profecies i vaticinis que afavoriren la sensació d'una imminència de la fi del món. Els ingredients bàsics hi eren. Els infidels, en aquest cas els turcs, afirmaven la seva posició al Mediterrani gràcies a l'atac a Otranto el 1480. Per a l'any 1484, l'*annus mirabilis*, es preveia una excepcional conjunció astrològica entre Júpiter i Saturn, fet que donà lloc a molt diverses interpretacions de caire escatològic. Alhora, anava prenent cos la certesa d'una crisi imminent o d'una transformació radical de l'ordre establert, d'una *renovatio* proclamada tant pels humanistes (per exemple Ficino) com per frares amb més incidència popular (per exemple Savonarola) i d'una necessària *reformatio* del món cristià. La proliferació de profecies anunciant l'acompliment de les prediccions mil·lenaristes fou general a tot Europa i esdevingueren una poderosa arma de propaganda política al servei dels diversos monarques que aspiraven a ser reconeguts com l'esperat monarca universal.

Diversos candidats pretengueren assumir aquest paper. En primer lloc l'emperador germànic Frederic III, hereu en aquest paper, dels seus homònims anteriors, la mort del qual el 1493 representà un tal descens que quedà reflectit de forma contundent en el seu epitafi: «*A. D. 1493 Mortuus fuit imperator Federicus et cum eo perierunt omnes prophetiae...*» Enfrontat a aquest hi havia el monarca francès Carles VIII que es beneficià del màgic nom de Carles i fou considerat com el Segon Carlemany. Tanmateix, aquest enfrontament entre la flor de lis i l'àguila, ja tradicional, semblà quedar resolt gràcies al matrimoni de Maximilià, fill de Frederic, amb Maria de Borgonya. Maximilià unia així en la seva persona les tradicions profètiques germàniques i franceses. Per això tant ell com després el seu fill Felip el Bell serien considerats com a emperadors borgonyons i, a la mort de Carles VIII de França el 1498, Felip el Bell seria vist com a Segon Carlemany. L'herència profètica recauria més tard en el nét de l'em-

---

ella con él se preparan para perseguir e destruir sus enemigos e corregir e castigar sus vasallos tan perdidos e desordenados.» I en la glossa d'aquest text, l'autor precisa que «*un príncipe muy poderoso, cristiantísimo, hijo de aquesta tan excellentísima reyna de cristianos bohemianos (caldrà que) destruya la secta mafomética, persiga e destruya los creadores de aquella e haga todas aquellas cosas que la santa fe cathólica, madre suya, le mandará. Y aqueste es el santíssimo rey Encubierto.»*

perador Maximilià, l'emperador Carles V.⁶² Però al costat d'aquests grans personatges, un altre, tingut potser poc en compte pels estudiosos d'aquests temes, s'incorporaria a l'escenari escatològic: Ferran d'Antequera, rei de Sicília, després rei de Castella i finalment rei de Catalunya-Aragó. És el que ara ens interessa.

Ferran II tenia molts factors que el propiciaven com a candidat. En primer lloc la triple corona per la qual cosa convergien en la seva persona els corrents profètics germànics (a través de Sicília), catalans (des que Arnau de Vilanova anuncià que aquest monarca universal havia de sorgir de la casa d'Aragó) i castellans. El seu programa polític contra els moros de Granada i contra els jueus podia ser vist com un acompliment profètic per fer realitat el triomf de la fe catòlica com a religió única, requisit indispensable per a l'inici del mil·lenni. Les posteriors conquestes de les places africanes ajudarien a veure-hi l'obligada escala vers la recuperació de Jerusalem que havia de dur a terme aquest monarca dels Darrers Temps. D'altra banda també havia aconseguit posar fi a la guerra civil castellana i catalana, període d'intrigues intestines i de corrupció que fàcilment podia ser identificat com a pertanyent al regne de l'Anticrist. La Barcelona rebel al seu pare Joan II havia estat considerada en diversos poemes de caire profètic com un paral·lel de Babilònia i de Roma, com una dona adúltera que s'havia lliurat a diversos senyors. Poderós rival, per tant, per als monarques germànic i francès; als quals, a més sobreviuria. Ferran assumia en la seva persona les aspiracions catalanes de croada i les castellanques de reparació de la traïció del comte Julià.

No és estrany, doncs, que el rei i la seva muller, els anomenats precisament Reis Catòlics, organitzessin una veritable orquestració de profecies des de la pròpia cort i que les autoritats s'expressessin respecte a ells en un to ple de connotacions messiàniques. Encara príncep, arran de la capitulació de Barcelona el 1472, un cronista anònim se li adreçava amb contundència: «*que vós soys lexso Vespertilion que stan esperando los reynos d'Espanya*».⁶³ Els consellers de Barcelona

62. Marjorie REEVES, *op. cit.*, esp. pp. 333-446. Cesare VASOLI, *Temi mistici e profetici alla fine del Quattrocento*, dins *Studi sulla cultura del Rinascimento* (1968), pp. 182-188; *Profezie e profeti nella vita religiosa e politica fiorentina*, dins *Magia, astrologia e religione del Rinascimento*. Convegno polacco-italiano (Varsòvia 1972), 1974, pp. 16-29; André CHASTEL, *L'Antecrist à la Renaissance*, Roma-Milà, 1953, pp. 177-186. Eugène GARIN, *L'eta nuova. Ricerche di storia della cultura dal XII al XVI secolo*, Nàpols, 1969, pp. 81-111. *Joaquim of Fiore in Christian Thought*, II, Nova York, 1975.

63. El poema *Per Barcelona*, publicat i estudiat per Alfred MOREL-FATIO, *Sou-*

del 1475 el relacionaven amb «lo adveniment del Fill de Déu». ⁶⁴ Els del 1479, en esdevenir rei arran de la mort del seu pare, li escrivien que els barcelonins l'esperaven «com fehen los Sants Pares lo Mesies». ⁶⁵ En plena campanya de Granada, el capità general Rodrigo Ponce de León exclamava: «¡Oh caballeros de Castilla...! Sabed que este santo rey don Fernando bienaventurado que tenemos, es el Encubierto...» ⁶⁶ Una profecia d'un manuscrit valencià referent a la mateixa conquesta feia també al·lusió al rat-penat:

Lavors la rata penada / volarà molt altament
lançarà foch per la gola / e farà tall espavent
quar cells qui la greu menyspreen / fugiran qüitadament
per muntanyes e coves / serà llur habitatment. ⁶⁷

Una entusiasta apologia del rei feta en dístics llatins li recordava la seva missió: expiació de la traïció del comte Julià, reforma del clero, recuperació de Jerusalem i arribava a anomenar-lo com el Tercer Frederic rediviu. ⁶⁸ Més enllà arribaria el bisbe de Girona Berenguer de Pau en la seva resposta a la proposició del rei a la cort de Barcelona del 1493:

---

hails de bienvenue adressés a Ferdinand le Catholique par un poète barcelonais en 1473, «România», XI (1882), pp. 333-56. La data de 1473 ha estat discutida i tot sembla apuntar que cal endarrerir-la al 1472.

64. Jaume VICENS VIVES, *Els Trastàmars*, pp. 219-220.

65. *Ibidem*.

66. *Historia de los hechos de don Rodrigo Ponce de León marqués de Cádiz*, capítulo 31, pp. 247-51 (CDIHE, tomo 106, Madrid, 1893).

67. La profecia ha estat publicada per Lluís FARAUDO DE SAINT-GERMAIN, *Una profecia valenciana y manifestaciones del espíritu popular en Cataluña y Valencia ante los sucesos de la guerra de Granada*, «Anales del Centro de Cultura Valenciana», 1952, p. 22 (de la separata).

68. Ha estat publicada al «Butlletí del Centre Excursionista de Vic», I (1912-14), pp. 154-155:

«Isteque descendens Frederici ex sanguine summo
Pro male deposito forsita ultor erit.
Ille secundus erat Fredericus, tercius ecce
Corrigat ut clerum; jam Pape tempus adest...»

(Aquest, descendent de la noble sang de Frederic, potser serà el venjador del mal fet. / Aquell era Frederic el Segon; heus ací el Tercer que ha de reformar el clergat. Ja el temps del Papa ha arribat.)

Figure jo, senyor molt alt... que la vinguda de V. M. en aquest Principat representa la incarnació de Jesucrist... E com la Magestat Vostra sia vist corporal déu en la terra, esperam que imitarà les operacions de Jesucrist...⁶⁹

En aquest mateix sentit l'esperonava el metge i astròleg valencià Jeroni Torrella quan el 1496 identificava el rei amb el rat-penat de les profecies i l'instava a dur a terme el programa anunciat per aquelles.⁷⁰

Podríem afegir encara molts altres exemples catalans i castellans d'aquesta orquestració messiànica organitzada pel rei Ferran.⁷¹ Però no era suficient la identificació en la seva persona del rat-penat o de l'Encobert de les profecies. No solament la profecia arnaldiana sinó també tota la ingent constel·lació de profecies europees havien de confluïr en ell. Calia una argumentació «científica» que deixés fora de dubte aquesta identificació.

Què podia posar-la en entredit? Potser en primer lloc l'aspecte físic del rei. Hernando del Pulgar afirma que era d'estatura mitjana, blanc i forçut, de parlar suau però de veu fina, de comunicació amigable.⁷² També afirma que la reina Isabel «era de comunal estatura», és a dir d'estatura comuna. Sabem per altra banda pel metge Jeroni Münzer que visità la cort el 1494-5 que la reina era més alta que no el rei i una mica corpulent.⁷³ Cal deduir, per tant, que el rei era més aviat baix, petit, fet que no deixava de ser perillós perquè s'adeia més amb la descripció de l'Anticrist que no amb la de l'Encobert. Un cronista anònim castellà intentà resoldre el 1476 el problema fent una descripció del rei, on sense amagar la seva altura, a la qual es refereix de passada, s'ajusta punt per punt a la donada per Joan Alemany de l'Encobert:

69. Jaume VICENS VIVES, *Ferran II i la ciutat de Barcelona*, II, p. 178.

70. En la dedicatòria al rei Ferran II de la seva obra *Opus preclarum de imaginibus astrologiacis*, València, 1496. Jeroni Torrella era professor a l'Estudi General de València i metge de Joana d'Aragó, germana de Ferran II. «*Vespertilio autem tua inclitissima urbs valentina appellatur.*» La dedicatòria original ha estat publicada per A. IVARS, *op. cit.*, Aps. 10 i 11.

71. Alain MILHOU, *Colón...*, n'aporta altres exemples. Un resum útil i amb bibliografia en J. N. HILLGARTH, *Los Reyes Católicos 1474-1516*, Grijalbo, 1984, 3, capítol *La mitología*, pp. 28, 31 i 37.

72. Citat per Ferran SOLDEVILA, *Historia de España*, II, Barcelona, 1952, p. 375.

73. Citat per Diego ANGULO INIGUEZ, *Isabel la Católica, sus retratos, sus vestidos y sus joyas*, Santander, 1951, pp. 10 i 11.

El príncipe tenía los ojos a maravilla bellos, grandes, rasgados y reyentes, las cejas delgadas, la nariz muy afilada... la boca e los labios un poco crecidos... El rostro todo era blanco, las mejillas coloradas, las barbas, en aquel tiempo, por la tierna juventud, pocas y muy puestas... los cabellos tenía castaños... el cuello, según la estatura del cuerpo la qual era mediana... las piernas muy lindas y muy bien talladas...⁷⁴

El cronista intentà subsanar les imperfeccions del príncep (baix, cabells castanys, barba migrada) amb la descripció paral·lela de la reina:

La princesa tenía los ojos garzos, las pestañas largas, muy alegres... las cejas altas, enarcadas... la nariz de aquel tamaño y fación que mejor para hacerle el rostro bello se forma, la boca y los labios pequeños y colorados, los dientes menudos y blancos, la cara muy blanca y las mejillas coloradas... la cabelladura tenía muy larga y rubia, de la más dorada color que para los cabellos mejor parecer se demanda... la garganta tenía muy alta, llena y redonda... las manos tenía extremadamente gentiles. Todo el su cuerpo y persona el más airoso y bien dispuesto que mujer humana tener pudo, y *de alta y bien compasada figura...*⁷⁵

Era doncs alta i amb la cabellera rossa. Les dues descripcions es complementaven i entre les dues confegien la imatge necessària de l'Encobert descrita per Joan Alemany.

L'assessor d'imatge havia complert brillantment, però calia aportar arguments més contundents per justificar la migradesa del rei. L'alt funcionari reial, el doctor en drets Pere Azamar escriví possiblement amb aquesta intenció la seva dedicatòria de l'obra sobre *Dret militar* al príncep Ferran el mateix any 1476. A més de la ja tradicional profecia arnaldiana, insistia, aplicant-la clarament al príncep, en una altra profecia que feia referència a un rei petit, «poc en persona», però fort, fill de l'àguila (símbol sicilià i imperial) que havia de destruir els infidels: «*Verná un rey pequeño, el nombre del qual será fortaleza...*» (referint-se al nom de Ferran) «*... será dado a la casa de Aragón rey dicho de nombre e de fecho dos vezes Fernando...*»; aquest

74. Jean BABELON, *Algunas consideraciones acerca de la iconografía de Fernando el Católico*, dins *Fernando el Católico, Vida y Obra*, V, CHCA, Saragossa, 1955, pàgina 42.

75. D. ANGULO INIGUEZ, *op. cit.*, pp. 8-9.

rei, afegia, tot adaptant la visió de Daniel d'una bèstia amb deu corns i un de petit nascut entre aquests, a les circumstàncies hispàniques, havia de ser «l'onzè rei d'Aragó» a comptar des de Pere II marit de Constança de Sicília.⁷⁶ Alfons de Jaén incorporà igualment en el seu més complet tractat de profecies, en benefici del rei Ferran, les que insistien en la petitesa del rei: «*De porta Ispanie egredietur infans*», però també en la seva fortalesa: «*De la puerta de Spanya saldría un infante, el nombre del qual serie fundado en piedra*» i identificava igualment l'onzè corn de la visió de Daniel amb l'«onzè rei d'Aragó» que era, és clar, Ferran el Catòlic. Als noms de Rat-penat i d'Encobert s'afegien així el de *petit, fort, onzè rei d'Aragó* més apropiats al nostre rei.

Un altre recurs per tal de refermar la identificació del Rei Catòlic amb el monarca universal fou el de recórrer als emblemes heràldics en especial l'àguila (de Sicília) i el lleó (de Castella). Alfons de Jaén identificà així Ferran II amb el *lleó hispànic* o *lleó coronat* que segons les profecies havia de sortir de les Coves d'Hèrcules.⁷⁷ Però què millor per reforçar la idea de la triple herència, Sicília, Castella, Aragó que el propi escut dels Reis Catòlics? És el que féu Alfons de Jaén. El rei Ferran és simbolitzat per l'àguila que pren sota la seva protecció els seus regnes simbolitzats en l'escut. L'àguila agafa doncs l'escut «*con las uñas de su poderío real*» i «*con el cuello muy alto y encorvado està mirando todos los senyales de uno en uno con grandísima atención*». Per tal de defensar bé els seus regnes marítims i terrestres, l'àguila té una mà «*con XXV dedos cerrados como pié de ánade para poder caçar en el mar*» i «*la otra con XXVII dedos abiertos como pié de águila para caçar en la tierra*». Estant en aquesta posició, «*fué visto el cielo abierto e dar un... grandísimo trueno*» i «*sobre l'águila fué vista una grandísima resplandor, e d.enmedio de la resplandor salir un preclarísimo espejo*», on veié «*la grandísima confusión que oy es en el mundo*». Per això va estendre «*las alas de su real poderío, amenazando con la cabeza los... malfechores, abriendo la boca, de furiosa indignación, aparejando las unyas para destruyr los semejantes malos cristianos que, publice bel oculte, persiguen la fe de Jesucristo e trabajan por la destruir...*».⁷⁸

És una suggestiva visió apocalíptica de l'escut dels Reis Catòlics

76. Ha estat publicada per A. MOREL-FATIO, *op. cit.*, pp. 339-41.

77. ALFONS DE JAÉN, *op. cit.*, fols. 71v-73r, 76-78v, en especial. A. MILHOU tracta del lleó hispànic en *Colón...*, p. 358 i sobre el mite de les coves d'Hèrcules, p. 1.345.

78. ALFONS DE JAÉN, *op. cit.*, fol. 82 i ss.

que contrasta en la forma, encara que no tant en el fons, amb l'elogi del mateix escut fet, pels mateixos anys, per l'humanista barceloní Jeroni Pau: el cito en versió catalana:

Que bé li van aquestes insígnies a l'il·lustre rei! *i crec que no li han estat donades a l'atzar pels déus.* En efecte, car el lleó de Líbia reproduceix la força, i els pals el campament, el felix imperi el representen les elevades muralles. L'au de Júpiter ens mostra el seu esperit elevat i el mateix color de l'argent ens ensenya el seu esperit virtuós. L'or vol dir riqueses, el color vermell les nobles gestes de Mart, la bonica corona del baró triomfant. *Demano que els fats, vençuda ja la sang dels moros, li permetin de poder repel·lir les naus turques a l'altre costat del mar.*⁷⁹

Tanmateix, tot aquest muntatge polític-profètic no podia amagar la persistència dels problemes econòmics i socials, els abusos de l'administració, la imperfecció de la justícia. Els pobres s'impacientaven, manifestava Alfons de Jaén.⁸⁰ Un pagès de remença, Joan de Banyamars arribaria fins al punt d'intentar matar el rei a Barcelona, el 1492, impulsat, segons confessà, per un designi diví: «que Déu e lo Sanct Esperit lo y havien fet fer... que ell era rey e no lo rey, e que ell ho havia fet per lo bé comú... que (després de la mort del rei) ell fora rey».⁸¹ Fou un precedent dels Encoberts revolucionaris? El rei Ferran havia resolt el problema dels moros de Granada però no el dels moros valencians; la imatge de la pretesa unitat dels dos regnes quedava en entredit, arran de la mort de la reina Isabel, pel seu retorn als regnes patrimonials i pel seu nou matrimoni. El fracàs de Gerba el 1510 posava fi massa aviat a la política africana. En no complir el programa, el caràcter messiànic que tant l'havia afavorit es tornava en contra d'ell: profecies atribuïdes a sant Francesc d'Assís el presentaven com a *tirà* i l'empresa de la croada de Jerusalem passava, segons aquestes, a un elegit de Déu que alguns identificaren amb el cardenal Cisneros.⁸² Posteriorment, el 1604, el dominicà Tomas Maluenda tot i

79. Publicat en llatí per Mariàngela VILALLONGA, *Jeroni Pau. Obres*, II, Barcelona, 1986, pp. 102-3. La versió catalana és de l'autora.

80. ALFONS DE JAÉN, *op. cit.*, fols. 83v-84.

81. Pere Miquel CARBONELL, *Cròniques d'Espanya*, Barcelona, 1547, al final de l'obra. A l'Arxiu de la Corona d'Aragó no hi ha els processos criminals corresponents al 1492. Els que hi ha del 1494 tant de processos criminals com de plets civils (núms. 6.815, 6.814) no aporten res.

82. Marcel BATAILLON, *Erasmus y España*, p. 65.

la seva ideologia contrareformista, es cregué obligat a rebatre la identificació de Ferran II amb el propi l'Anticrist —com també la d'aquest amb Luter i el papa—. ⁸³ El cas de Ferran II vist alhora com Encobert i com Anticrist no és, però, insòlit. Ja ho havien experimentat anteriorment els emperadors germànics i els reis francesos i ho experimentarien també Felip el Bell i Carles V. Perquè, en definitiva, aquestes denominacions no eren més que l'expressió del poder i de l'oposició o bé un fruit del desgast del propi govern.

Voldria tornar ara a la pregunta formulada a l'inici d'aquest discurs: ¿quina incidència tingué tot aquest món imaginari en la vida real d'aleshores i en el futur? Una primera constatació: la literatura profètica-escatològica estigué al servei o fou aprofitada pel poder polític com una arma de legitimació i de justificació dels objectius polítics immediats que quedaven així inserits dins d'un pla diví més vast i globalitzador. El cas que hem vist de Ferran II n'és un bon exemple. Però la matèria escatològica que contenia les aspiracions mil·lenaristes, podia també erigir-se contra l'ordre establert i aportar una base ideològica al ferment revolucionari de la societat, fins a instigar-lo a manifestar-se. És el cas de l'Encobert de Xàtiva en el context de les Germanies valencianes. Dos exemples, per tant, d'incidència, a curt termini, d'aquest món imaginari en la vida real.

Però també aquesta matèria escatològica podia donar origen a un corrent ideològic de més llarga durada. És evident que la necessitat per part dels tractadistes político-profètics, d'adequar, al final del segle xv, les esperances messiàniques a la realitat del moment, tingué com a resultat la difusió d'una imatge fictícia d'aquesta mateixa realitat. Em refereixo al concepte abstracte de la *unitat hispànica* sota el regnat dels Reis Catòlics. Aquesta unitat, en rebre el suport profètic que la inseria en un pla diví, es convertí en un veritable *mite històric*. Mite que trobà, en aquest moment, una terra ben abonada per poder fructificar: d'una banda les aspiracions polítiques —no la realitat— i, de l'altra, l'emmirallament dels humanistes en el passat clàssic i per tant de la *Hispania romana* que venia reforçada per la revaloració del període visigòtic per part de la històriografia castellana del segle xv. ⁸⁴

83. Tomás MALUENDA, *De Anticristo*, Roma, 1604, citat per A. MILHOU, *Colón...*, p. 136, nota 324, i per Jacques LAFAYE, *Le Messie dans le monde ibérique i aperçu*. «Mélanges de la Casa de Velázquez», t. 7 (1971), pp. 163-185.

84. Robert Brian TATE, *Margarit i el tema dels gots*, dins *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980, pp. 150-168.

Mite d'origen erudit, per tant, que es beneficià, tanmateix, dels canals de difusió eclesiàstics perquè anava unit a l'aspiració de la unitat religiosa. El cardenal gironí Joan Margarit sabé expressar-ho bé en la seva dedicatòria del *Paralipomenon* al rei Ferran II.⁸⁵ El mite de la unitat d'Espanya nascut o refermat així amb tanta força, ha persistit fins als nostres dies, i persisteix no sense una bona càrrega d'apassionament. Ha tingut i encara té una incidència política i és esgrimit, sovint, per historiadors i polítics com un argument ancorat, en una pretesa realitat històrica. ¿Com interpretar la famosa definició «*España como unidad de destino en lo universal*» si no és pel seu substrat profètic?

Per concloure, només voldria afegir que aquesta resumida incursió en alguns aspectes de l'imaginari (drac-alat, rat-penat, Encobert) intenta cridar l'atenció sobre la incidència que la simbologia pot arribar a tenir, des del poder o contra el poder, sobre la història.

Eulàlia Duran

85. Robert Brian TATE, *Joan Margarit i Pau, cardenal i bisbe de Girona*, Barcelona, 1976, Ap. XXII. Pierre VILAR, *Estat i nació en les consciències espanyoles: actualitat i història*, dins *Estat, nació, socialisme*, Barcelona, 1981, pp. 34-36.

DISCURS DE CONTESTACIÓ
DE
JOAN AINAUD I DE LASARTE

Em satisfà i m'honora l'encàrrec d'aquesta Acadèmia d'adreçar en nom d'ella la benvinguda a la doctora Eulàlia Duran. Ella mateixa encerta de fer una evocació molt sentida i molt justa de la personalitat i de les qualitats del seu predecessor en la corporació, el senyor Agustí Duran i Sanpere, de qui podríem dir que fou dues vegades el seu pare, en el sentit biològic i en l'intel·lectual. Al seu record em lliga també el mestratge, l'afecte personal i la confraternitat acadèmica.

Fa unes setmanes, en el cicle de conferències commemoratives del centenari del senyor Duran organitzat per l'Institut Municipal d'Història i el Museu d'Història de la Ciutat, el nostre president en revivia el record; com d'altres ho fèiem poc abans per iniciativa de la Generalitat. És natural que sigui així, i desitjo que ho sigui per molts anys, perquè entenc que, per molt que els propis escrits ajudin a perpetuar el record d'una persona, hi ha alguna cosa molt viva que només perdura en la memòria dels altres.

I, de fet, aquest és el valor de la filiació, que no vol dir de cap manera una simple dependència, ja que els fills no són pas res de pertanyent als pares, sinó que els pares —o la seva perduració— depenen en gran manera dels fills. Sempre he atribuït un especial valor significatiu a la pràctica seguida en el món àrab que fa que el pare, en néixer un fill, canviï el seu propi nom anterior per un de nou, en el qual es proclama pare del nounat. I, d'altra banda, hi ha molt d'opció per part dels fills en un acte de renovació ja que, sense una voluntat renovadora, no tindria cap sentit la continuïtat. Eulàlia Duran és un testimoni ben eloqüent de com un mestratge i un ambient, per bé que no el determinen, sí que afavoreixen el creixement de la pròpia vocació, que ella ha seguit sempre amb una aplicació continuada i fidel.

En una aguda anàlisi de la manera d'ésser i d'actuar el senyor Duran, ella ens explica que el seu camí habitual era l'invers del que molts haurien pogut imaginar. És a dir, que la seva primera font de recerca era l'observació directa dels vestigis del passat o dels aspectes

més vivents del present, i que era després que cercava, en la documentació escrita, l'ampliació i l'aclariment dels problemes que se li havien plantejat.

En el mateix ordre de fets i de conductes voldria recordar com va sorgir un descobriment molt significatiu en el camp de la Història de l'Art. Fa temps, uns excursionistes foren sorpresos per un fort aiguat a les muntanyes de l'Ordal i van haver de cercar aixopluc en una casa isolada enmig d'aquella contrada inhòspita, el Mas del Lledoner. Mentre passava el mal temps, van demanar a la gent de la casa si tenien alguna cosa per a llegir, i ells els van mostrar una caixa de documents antics. Entre aquests hi havia un pergami amb el text d'una època de l'escultor Pere Moragues per la qual afirmava haver rebut el preu de la decoració escultòrica d'una capella de la Catedral de Barcelona, que fins aleshores era considerada com d'autor desconegut. Certament, només unint la curiositat oberta de cercar món, la pregunta sobre el material que pogués haver-hi eventualment a la casa, la capacitat de llegir i entendre el text trescentista, i l'aptitud de relacionar-lo amb un indret precís de la Seu barcelonina, era possible que Eulàlia Duran fes aquell descobriment.

Completant el mestratge del seu pare, voldria subratllar també l'amistat i el tracte amb un amic de tots dos, el professor Pierre Vilar. Això va fer possible que des d'un temps molt primerenc Eulàlia Duran acomplís la tasca difícil, duta a terme d'una manera excel·lent, de fer la traducció, no sols íntegra sinó minuciosament completada i verificada, de la gran tesi de l'estudiós francès, *La Catalogne dans l'Espagne moderne*.

Al costat d'aquesta tasca tan útil i formativa, Eulàlia Duran ha centrat els seus estudis en el Renaixement a Catalunya, València i Mallorca, unint el coneixement dels textos literaris amb el de la documentació històrica. Les darreries del segle xv i el seu enllaç inseparable amb el xvi han estat la base de les seves recerques i publicacions de què, segons costum, trobareu la llista on acaba el meu text.

Eulàlia Duran va obtenir el 1958 la llicenciatura en Filosofia i Lletres (Secció d'Història) amb qualificació d'excel·lent; i el 1979 el grau de Doctor en Història (Moderna) amb qualificació d'excel·lent *cum laude*, completada el 1980 amb el Premi Extraordinari de la Facultat a la Universitat de Barcelona, de la qual és professora contractada des del 1977 i titular d'ençà 1984.

Entre les seves obres fonamentals vull destacar els capítols que comprenen els anys 1472 a 1714 del segon volum de la *Història dels Països Catalans*, en què hom intenta per primera vegada una síntesi

del període en tota aquesta àrea cultural i geogràfica, i, el 1982, la publicació de la seva tesi *Les Germanies als Països Catalans*, en què la Guerra de les Germanies, que va trasbalsar aquestes terres entre 1519 i 1523, és objecte d'una recerca de les fonts duta a terme directament a Mallorca, València, Oriola, Tòrtosa, Girona, Lleida, Perpinyà, Barcelona, Madrid i Simancas. Obra densa i suggestiva, que constitueix una aportació essencial a un període apassionat i difícil.

El discurs que ara acaba de pronunciar tracta d'un tema directament vinculat amb la pròpia tesi i ens obliga a entrar en una reflexió molt important. De fet, per un afany de simplificació mal entesa, hi ha molta gent, de tota mena de nivells intel·lectuals, que creu que la manera més fàcil d'entendre la Història és separar-ne els períodes en unitats tancades i incomunicades, en cicles successius, oblidant que, al costat d'aquestes etapes, hi ha una correntia, subjacent o explícita, que les uneix i les interrelaciona. Per això resulta fins i tot apassionant de seguir les diferents modalitats i aspectes que presenta el mite misteriós i irracional de l'Encobert, des del segle XIV fins ple segle XVI, amb mutacions i apropiacions successives i de vegades contradictòries. En aquest aspecte, i com a complement de la sòlida argumentació d'Eulàlia Duran, voldria recordar un exemple musical del segle XIV, una balada que el músic Trebor o Robert va compondre damunt lletra francesa per celebrar una nonada expedició de Joan I a Sardenya. La lletra subratlla el caràcter enigmàtic del rat-penat i evoca en somnis una visió:

En seumeillant m'avint una vesion
moult obscure et doubteuse d'entendre
avis m'estoit qu'un fort vespertilion
en conquete sourmontait Alixandre.
Mais Seril montre en sa vray description
que c'est le roy qui tient en compaygnye
armez, amors, damez, chevalerie.*

L'any 1936, al Palau de la Música Catalana, en el marc del Congrés de la Societat per la Música Contemporània, monsenyor Higiní Anglès va oferir al cap de sis segles les primícies d'una nova audició d'aquesta balada. Gràcies als fulls d'un vell còdex del Museu Condé

* Willi Apel: *French secular music of the late fourteenth century*. Mediaeval Academy of America, Cambridge, Massachusetts, 1950, pp. 31 i 71 a 72.

de Chantily, i també a l'aplicació dels nostres estudiosos, havien reviscut la melodia i la lletra de la balada composta en honor del rei. Al mateix temps, Amadeu Pagès havia identificat el misteriós Seril amb un suposat sant Ciril, a qui s'atribuïen les profecies del rat-penat, però no seria fins deu anys després que una investigadora alemanya, Annaliese Maier, retrobaria en un dels manuscrits de la Biblioteca Apostòlica Vaticana un comentari original d'Arnau de Vilanova a aquella profecia.

Estic segur que l'Acadèmia rebrà des d'ara un doble ajut, en el camp de la literatura i, en el de la Història, per a descobrir tants de personatges encoberts i misteriosos, sense que això condueixi necessàriament a la destrucció de l'encant del misteri.

I així diem, complaguts i convençuts, benvinguda Eulàlia Duran a aquesta Acadèmia!

Joan Ainaud i de Lasarte

BIBLIOGRAFIA

- Un molí de Montserrat a la Segarra*, «Germinabit», gener-febrer 1958, pp. 4-6, 12 (en col·laboració amb Max Cahner).
- Una lletra privada en vers, del segle XVIII*, «Germinabit», febrer 1959, pp. 8-9 (en col·laboració amb Max Cahner).
- La Guerra Gran a través de la poesia popular de l'època (1793-1795)*, «Germinabit», gener 1959, pp. 3-5 (en col·laboració amb Max Cahner).
- La vida i obra de Joan Baptista Anyes*, introducció a l'edició facsímil de *La vida de sant Julià... y de santa Basilissa*, de J. B. Anyes. Barcelona, 1971.
- Les sèries documentals de l'Arxiu Històric de Mallorca referents a la repressió de la Germania*, «Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana», vol. XXXIII (1972), pp. 550-557.
- La guerra de les Germanies i la seva interpretació*, «Randa», I (1975), pp. 25-62.
- La fi de l'Edat Mitjana i el Renaixement*, dins *Història de Barcelona*, dirigida per A. Duran i Sanpere (en col·laboració amb Max Cahner), I, pp. 406-525. Barcelona, Aedos, 1975.
- Joanot Colom, heroi de les Germanies*, «L'Avenç», 5 (1976), pp. 13-16.
- La crisi rural mallorquina els segles XV i XVI*, «Estudis d'història agrària», 3, Barcelona (1980), pp. 53-77.
- La part referent al període 1472-1714 de la *Història dels Països Catalans*, coordinada per Albert Balcells, I, 2, Barcelona, EDHASA, 1981, pp. 997-1152.

- Los Colloquis de la insigne ciutat de Tortosa de Cristòfor Despuig*, introducció i transcripció per... Barcelona, Curial, 1981.
- Els orígens de la Universitat de Barcelona*, dins *L'aportació de la universitat catalana a la ciència i a la cultura*. Barcelona, L'Avenç, 1981.
- Les Germanies als Països Catalans*, Barcelona, Curial, 1982, 558 pp.
- Aspectes ideològics de les Germanies*, «Pedralbes». *Revista d'Història Moderna*, 2 (1982), pp. 53-67.
- Joan Binimelis i la Guerra de les Germanies a Mallorca*, «Randa» (1982), pp. 89-123.
- Unes cartes amoroses del segle XVI en català*, «L'Espill», 15 (1982), pàgines 25-51.
- Les claus del Regne de Mallorca*, «Serra d'Or», març 1983, pp. 13-16.
- Entorn de la figura de l'Encobert*, *Miscel·lànea Aramon i Serra*, III (1983), pp. 147-167.
- Cròniques de les Germanies*, València, Tres i Quatre, 1984, 411 pp.
- Lluís Ponç d'Icard i el Llibre de les grandeses de Tarragona*, Barcelona, Curial, 1984, 290 pp.
- La Passió de Cervera. Misteri del segle XVI* (en col·laboració amb A. Duran i Sanpere), Barcelona, Curial, 1984, 138 pp.
- L'erasmisme als països catalans*, dins *Erasmus i l'erasmisme*. Facultat de Filosofia i Lletres de Tarragona. Barcelona (1986), pp. 41-65.
- Dues novel·les desconegudes del canonge valencià Jordi Centelles (vers el 1500)*, «Els Marges», 36 (1987), pp. 21-38.